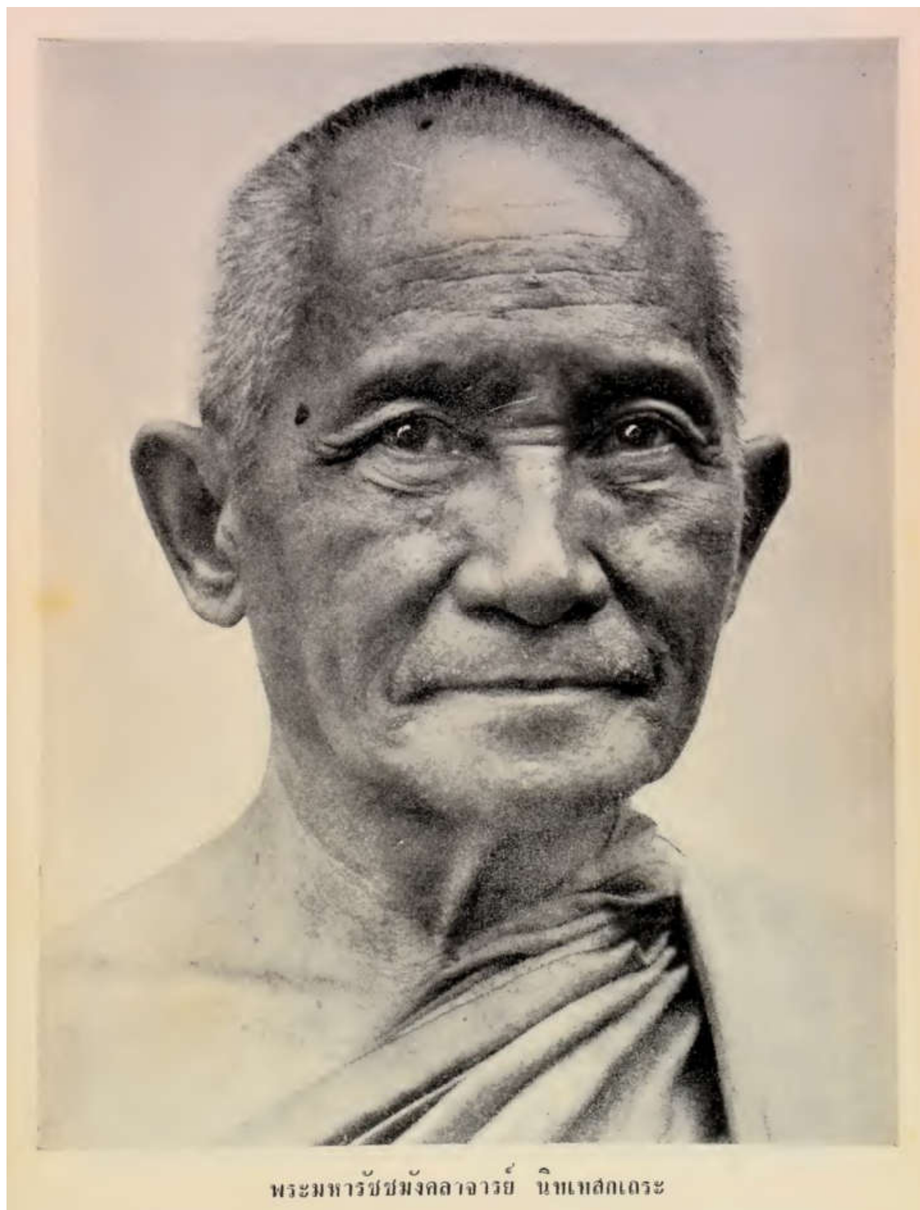
รวมปกิณกธรรม
และธรรมโอวาทต่าง ๆ
ของ


พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถระ

พระมหารัชชมังคลาจารย์
(เทศ นิทฺเทสกเถร)
อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ รูปที่ ๙

รวมรวมจากหนังสือยุคเก่าหลายเล่ม

(ชุดที่ ๑)

อายุวฑฺฒน

เจริญด้วยอายุ

รวมเกร็ดความรู้เกี่ยวกับอายุขัยและวิธีช่วยให้อายุยืน

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายอ้ง อังศุสิงห์

บลบางกะจะ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๔

พุทธโอสถ

แก้โรคต่าง ๆ ทั้งระงับทุกข์คุ้มโทษภัยก็ได้ เป็นยาอายุวัฒนะ แลวรรณะ สุขะ พละ วัฒนะสำหรับคนมีวาศนา แต่ถึงแม้ไม่มีวาศนา ถ้าได้ใช้ยานี้ ก็จะเป็นคนมีวาศนาขึ้นได้ ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ต้องการไม่เลือกหน้า ฯ

ท่านให้ประกอบดังนี้ คือ

๑. น้ำใจดี อารีอารอบ เมตตา กรุณา อัชฌาสัย อ่อนโยน ฯ

๒. สัตย์ซื่อมั่นคง ในสัญญาแลกิริยาที่ปลงใจ เห็นว่าเป็นประโยชน์ ฯ

๓. ประเพณีพิธีการ เพื่อสามัคคี และประโยชน์ ฯ

๔. กตัญญูกตเวที ควรแก่ฐานะแห่งตนแลท่าน ฯ

๕. ศีลแลธรรมบริสุทธิ์ ไม่ยอมทำความชั่ว

เพราะเห็นแก่ตัวแลผู้อื่น หรือเห็นแก่ประโยชน์แลความสะดวกเล็กน้อย ฯ

๖. อดทนต่ออนิฏฐารมณ์ อันเผอิญมาประสบเข้า ฯ

๗. อารมณ์ทั้งมวลที่มาถึง พึงเห็นว่าเป็นเพราะกรรมแห่งตนเป็นปัจจัย ไม่ฟูหรือเหี่ยวไปตาม ฯ

๘. ทำความพอใจในคุณธรรมส่วนชอบ ที่พิจารณาแล้วให้เจริญ ฯ

๙. พากเพียรบากบั่น เพื่อความตั้งมั่นแห่งคุณธรรมที่ประสงค์ ฯ

๑๐. ไม่วางธุระ แลอธิษฐานในใจกิจที่เห็นชอบโดยธรรม ฯ

๑๑. พิจารณาสอบสวนทดลอง แก้ความติดขัดอันจะพึงมีขึ้นให้พ้นจงได้ แม้ทีละน้อยอย่าเพ่อท้อถอยเสียง่าย ฯฯ

เมื่อตั้งใจให้เป็นกลาง เป็นหลักมั่นคงดีแล้ว เก็บ

เครื่องยา ๑๑ สิ่งนี้ ปรุงประสมส่วนให้ควรกัน แล้วอธิษฐาน ใส่หม้อคือห้องดวงใจ ปักเฉลวไว้กันวิทยาธรคืออุบาทว์ทั้ง ๔ ผู้จะมาทำยาให้เสื่อมฤทธิ์ คือ ความแฉะชา จืดจาง ลืม ผัดเพี้ยนเวลา เหล่านี้ด้วยสติสัมปชัญญะ แล้วต้มเคี่ยวไปด้วยไฟคือ ตบะ เพียรพิจารณาเนือง ๆ ให้รสยาออก รับประทานเช้าเย็นไม่เป็นโรค ถ้ารับประทานเป็นนิตย์หาโรคมิได้เลย ฯ อนึ่ง ท่านกำชับไว้ว่า ให้ผู้รับประทานยานี้ อดของแสลง ๙ อย่าง คือ

๑. แกล้งแสดงอาการลวงผู้อื่น ด้วยคิดว่าเขาไม่รู้เท่าทันตน ฯ
๒. หาชื่อเสียงลาภยศ ด้วยทุจริต ฯ
๓. ระเริงใจ ไม่ทำการตามหน้าที่ ฯ
๔. ใจน้อยหูเบา ฯ
๕. ทิฏฐิมีความเห็นเข้าแก่ตัว ไม่ยอมผิดเมื่อผิด ฯ
๖ มานะถือตัวโดยมิใช่ฐานะ ยอมทอดทิ้งความดีเพื่อสมประสงค์ แม้ไม่เป็นประโยชน์ ฯ
๗. โลภอยากได้ความบริบูรณ์ ฟุ้มเฟือยเกินส่วน ฯ

๘. โกรธแค้น เพราะไม่สมประสงค์ เบียดเบียน เพราะไม่ยอม ให้ผู้อื่นมีผิดบ้าง ฯ

๙. คิดพลุ่มพล่ามไม่มีหลักเหตุผล ด้วยอำนาจความอยาก ฯ

เหล่านี้เป็นของแสลงสำหรับยาอย่ากิน ถ้าปฏิบัติได้ถูกต้องตามแนะนำ ท่านจะเห็นคุณยาด้วยตนเอง ดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น พึงเห็นตัวอย่างนายช่างถลุงกรวดบ้าง ทรายบ้าง ปูนขาวบ้าง ให้กลายเป็นแก้ว ฉันใด เนื้อหนังและใจของท่านเมื่อประกอบยานี้ให้ถึงที่ ก็จะมีแต่ผ่องแผ้วไม่มีมลทิน ฉันนั้น ฯ

"ขโณ มา โว อุปจฺจคา"

ขณะจงอย่าล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย

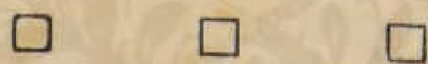
"ขณาตีตา หิ โสจนฺติ"

เพราะผู้ที่มีขณะล่วงเสียแล้วย่อมเศร้าโศก ฯ

คนพาล คือคนมีปัญญาความคิดอ่อน หรือคนโง่ มักจะเป็นคนโตแต่เปลือก แลมัวแต่จะอาบน้ำชำระกายประดับประดาภายนอกให้ผ่องใส หารู้จักที่ชำระแลประดับประดาใจ

ให้ผ่องใส่ดีไม่ กับพอใจแต่จะให้ปากแลท้องของตนอิ่มด้วยอาหาร มิได้เป็นธุระเลี้ยงดูใจด้วยคุณธรรมให้อิ่มหมีพีมันบ้าง แต่ฝ่ายบัณฑิต ประกอบกิจทั้งภายนอก แลภายในเสมอกัน คือ ชำระกายก็สะอาด วาจาก็สะอาด ใจก็สะอาด หมดจดงดงามด้วยใช้วิทยาความรู้เป็นเครื่องประดับ ทั้งให้กายวาจาใจนั้น ได้รับเลี้ยงดูด้วยอาหารแลคุณธรรมให้อิ่มหนำสำราญเสมอกัน ฯ

แม้ด้วยเหตุนั้น ๆ เมื่อท่านมาปรารภอายุ สังขารอันมีประมาณน้อย โดยเทียบกับเวลาของโลกแล้ว จะประ-พฤติเช่นบัณฑิต และอธิษฐานจิตเนื่องด้วยสัจจะแลเมตตาตามกาลเพื่อประโยชน์เช่นนั้น ก็ควรแท้ ฯ



คัดจากหนังสือ "พุทธโอสถ"
ของ เจ้าคุณ เนกขัมมมุนี วัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๔๗๓

สตมาหานุสรณีย์

สนท่านพระธัมวโรดม (อุตฺตโม)

วัดราชาธิวาส



13 ตุลาคม 2485 19 มกราคม 2486

เขมสรนคาถา

พระรัชชมงคลมุนี นิสฺเทสโก วัดสัมพันธวงส์
สแดงในการบำเพ็นกุสลสัตมวารที่ 9
สพเจ้าคุน พระธัมวโรดม วัดราชาธิวาส
วันอังคารที่ 15 ธันวาคม พ.ส. 2485

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ
ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทุกฺขูปสมคามินํ
เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ
เอตํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ.

บัดนี้ จักวิสัชนาพระธัมเทสนา ในเขมสรนคาถา ฉลองสัทธาปสาทาทิคุน เพิ่มพูนอินทรีย์บารมีธัม ตามสมควนแก่กุสลทักสินานุปทาน บัจโจปการกิจ ที่คนะสิสยานุสิส ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคริหัถ สำนักวัดราชาธิวาส วัดราชผาติการาม และภิกสุวัดบุรนสิริบางรูป ได้มีสมานฉันท์พร้อมเพรียงกันบำเพ็น อุทิสกัลปนาผลถวายท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม (อุตฺตโม) ผู้เปนพระอุปชายะอาจารย์ที่เคารพนับถือของตน ในสัตมวารที่ 9 นับแต่กาลมรนภาพของท่านมา โดย

หวังจะให้ประโยชนสุขสำเหร็ดแด่ท่านยิ่งขึ้น ตามควนแก่ถานะและโอกาส ด้วยอำนาดกตัญญูกตเวทิตา.

ในการที่คนะสิสยานุสิสมาระลึกถึงอุปการคุน ของท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม อุตตมเถระ ว่าตนได้อาสัยท่าน จนมีความรู้สามาถตั้งตนไว้ชอบ ประกอบกรนียกิจให้สำเหร็ด และได้ความสุขกายสบายใจเปนลำดับมา แล้วหวังสนองคุนูปการของท่าน จึงร่วมกันประกอบยัญวิธีเปนการใหย่ ตามที่บันทิตนิยมเปนประเพนีสืบมา รวมลงในบุญกิริยา ทาน สีล ภาวนามัยกุสล เปนธัมบันนาการอุทิสกัลปนาผลถวายสักการะบูชาท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม ผู้อุตตมครุถานียของตน เปนการสนับสนุนเกียรติยส เกียรติคุนของท่านให้ปรากต และส่งเสิมสุขสมบัติของท่านให้วัธนาถาวรสืบไป ด้วยความเคารพนับถือและอิ่มใจว่าได้ทำสมควน ดังนี้ ชื่อว่าเปนการบ่มอินทรีย์ บำเพ็นบารมีของท่านและของตนให้ไพบูลย์ เปนที่ตั้งแห่งสามัคคีและความจเรินสุขสวัสดินิรันดร์.

การระลึกถึงลักสนะและคุนสมบัติของท่านผู้จเริน ที่ควนเคารพบูชา ย่อมเปนเหตุเร้าใจให้เกิดสัทธาวิริยะอุตสาหะรีบบำเพ็นความดีเพื่อบันลุผลที่หมายมั่น ฉะนั้น จักบรรยายคุนลักสนะของท่านโดยสังเขป พอเปนอนุสรนีย์ ซ้อมความเข้าใจ ฟื้นความจำ และเร้าอุตสาหะในกรนียะต่อไป.

ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดมนั้น ท่านเปนผู้อุดมด้วยลักสนะที่น่า

เลื่อมใสหลายหย่าง ตั้งต้นแต่มีรูปสมบัติสมบูรน์ มีเสียงกังวานแจ่มใสชัดเจน มีปรกติพูดด้วยปัญญา มีมรรยาทสุภาพ นุ่งห่มเรียบร้อย ทั้งที่หยู่อาสัยรักสาสอาดเรียบ ๆ เปนระเบียบ ไม่รุงรัง ไม่ฉูดฉาด มีใจเมตตาอารีและฉลาด ประกอบกิจตามอำนาดแห่งเหตุผลโดยกาลเปนพื้นเพอัธยาสัย แม้ในสมัยที่ท่านยังหยู่ในปถมวัย (ยังเปนผู้น้อย) ก็ได้รับเมตตากรุนาจากท่านผู้ไหย่เปนอันดี ด้วยมีหวังว่าจะเปนผู้สามาถ เปนทายาทสืบวงส์สกุลให้จเรินแพร่หลาย ยังประโยชน์อันยิ่งไหย่ให้สำเหร็ดแก่หมู่คนะ พระสาสนา และประเทสชาติต่อไป ทั้งเปนที่พอใจนิยมนับถือ ของผู้ได้เสวนะสมาคม ดังนี้ เหมือนจะชี้ให้ผู้สังเกตและหวังหยู่เห็นว่า ควนรีบทำความดี เพราะวิบากสมบัติอันอุดมด้วยคุนลักสนะเช่นนี้ ท่านได้ด้วยปุพเพกตปุญญตา คือความดีที่ได้ทำไว้ในปางก่อน.

เมื่อท่านได้อาสัยรูปกายนามกายอันอุดม ประดุจได้พื้นที่และพืชพันธุ์อันดีเหมาะเจาะพร้อมด้วยต้นทุน คืออายุ กาล และประเทสอันสมควนแล้ว ไม่เมาประมาท พยายามถือเอาโอกาสสึกสา และประกอบกรนียกิจ ด้วยการพินิจเลือกเฟ้นด้วยดี อายุกาลล่วงไปเท่าไร ท่านก็ล้างสมอบรมวิชาความรู้ความสามาถ พร้อมด้วยความฉลาดไหวพริบ และคุนความดีให้มากขึ้นเท่านั้น เกียรติยสเกียรติคุนของท่าน ก็ยิ่งจเรินไพสาลโดยลำดับ เริ่มแต่ได้รับความไว้วางใจจากท่านผู้ไหย่ และได้รับมอบหมายให้ช่วยทำกิจการอันเปนหน้าที่ในหมู่

เช่นในคราวที่อยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ก็เป็นผู้ที่โปรดปรานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ผู้พระอุปชายะ แม้เมื่อมาอยู่วัดราชาธิวาสแล้ว บางคราวก็ยังโปรดให้ไปตามสเด็จตรวจการคณะสงฆ์ ท่านได้เปนผู้ช่วยนำภาระพระสาสนาหลายอย่าง เช่นเปนครูสอนบาลี เปนพระพี่เลี้ยงแนะนำนวกภิกสุสามเนร (ตั้งแต่สามัญจนเจ้านายชั้นสูงที่ซงผนวด) เปนผู้มีสิลปะในการใช้เสียง จนได้รับหน้าที่เปนครูฝึกซ้อมสวดภานวารให้พระพิธีธัม เปนผู้ชัดตำนานในราชการเนือง ๆ และประกาสเทวดาในพระราชพิธีตรุสสงกรานต์ เปนผู้สวดปาติโมกข์ดี มีจังหวะชัดเจน เทสนาดี ไพเราะ ชำนาญทั้งสแดงโดยปติภานและสแดงโดยแต่งเปนหนังสือ จนได้รับยกย่องเปนพระคนาจารย์เอกในทางสแดงธัม ได้รับพระราชทานสมนสักดิ์เปนพระราชาคณะ และเปนเจ้าคณะมนทลพูเก็ตแต่ยังหนุ่ม (พันสา ๑) ได้เปนเจ้าหน้าที่อำนวยการมหามกุตราชวิทยาลัย โดยรับสนองพระบัญชาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ผู้ซงดำรงตำแหน่งนายกมหามกุต ฯ ให้การงานเปนไปด้วยดี ครั้นซงพระกรุนาโปรดให้มาเปนเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส ก็ได้จัดการสึกสาพระปริยัติธัมให้จเรินขึ้นโดยรวดเร็ว มีพระภิกสุสามเนรเปนเปรียญทั้งตรีโทเอกเปนอันมาก ทั้งได้อบรมให้เข้าใจในระเบียบแบบแผน และนิยมในสัมมาปติบัติสามาถในกิจการ จนได้ทายาททำงานแทนหลายรูป ที่เปนครูสอนนักธัมและบาลีก็มี เปนเจ้าอาวาสก็มี เปนเจ้าคณะแขวงก็มี เปนเจ้าคณะจังหวัดก็มี เปนเจ้าคณะมนทล

ก็มี ช่วยแบ่งภาระธุระพระศาสนาไปทำทุกหน้าที่ ขยายกิจการทำนุบำรุงเผยแผ่พระศาสนาให้จเริน พร้อมทั้งการปริยัติ การปติบัติพระธัมวินัย และขนบทำเนียม ระเบียบแบบแผนที่เนื่องด้วยศาสนวิธี การปกครอง การบริหาร และการก่อส้างปติสังขรน์ ทั้งในวัดราชาธิวาส และแพร่หลายไปทั่วทุกจังหวัด ในมนทลนครสรีธัมราช และมนทลภูเก็ตที่ท่านปกครอง.

ในการก่อส้างปติสังขรน์ ท่านได้จัดส้างเสนาสนะในวัดราชาธิวาส เปนกุดิติกถาวร มากเพียงพอแก่ความต้องการสมกับสถานที่ และเปนระเบียบเรียบร้อย ในวัดอื่น ๆ ในต่างจังหวัด ก็ได้ช่วยแนะนำสนับสนุนทุนก่อส้างและออกแบบให้เปนอันมาก นอกจากนี้ ท่านได้จัดให้ส้างวัดขึ้นใหม่ในตำบนทำเลที่เหมาะอีกหลายวัด คือวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร วัดเลียบาราม หลังสวน จังหวัดชุมพร วัดตรนาราม จังหวัดสุราสดร์ธานี วัดมัชชิมภูมิ จังหวัดตรัง วัดเขาทอง จังหวัดพัทลุง วัดเขาน้อย จังหวัดนครสรีธัมราช วัดนิกรชนาราม จังหวัดปัตตานี วัดโภคาจุฑามาตย์ จังหวัดกะบี่ แม้ส้างในเวลาไม่นาน ก็เปนวัดที่หลักถาน เพราะได้ผู้มีกำลังทรัพย์กำลังสัทธาสนับสนุนเปนอันดี และเปนที่หยู่ของเจ้าคนะจังหวัดถึง 3 วัด.

ในการเกื้อกูลสัมมาปติบัติ ท่านได้เรียบเรียงหนังสือธัมคำสอนทั้งคำเรียงคำประพันธ์ และแปลบาลีที่เปนหลักข้อปติบัติพิมพ์แจกมากมาย พร้อมทั้งแนะนำสั่งสอน และทำให้เห็นเปนตัวหย่าง ทั้งบรรพชิต

และศรัทธาจึงนิยมสัมมาปฏิบัติมากขึ้น ตลอดถึงพยายามฝึกฝนจิตใน ทางสมถวิปัสสนาก็มีเป็นอันมาก.

กิจการที่เจริญแพร่หลายไปได้ ดังนี้ ก็ด้วยท่านมีวิริยะอุตสาหะ เป็นทั้งนักศึกษาค้นคว้า นักปฏิบัติ นักสังเกตเหตุการณ์ เป็นผู้เฉียบ ในอุบายหลายอย่าง คือหมั่นออกตรวจการคณะ สังเกตการด้วยตน เอง พร้อมด้วยการประชุมแนะนำสั่งสอน และผูกไมตรีกับเจ้าหน้าที่ ทางราชการและเจ้าคณะ ตลอดถึงพุทธบริษัททั้งศรัทธาบรรพชิต ด้วย ธัมมปฏิสันถานและอามิสปฏิสันถาน โดยควรแก่กาละเทศะ ประสาน งานกันได้ดี (ให้ผู้ที่สมควรออกไปตรวจตราแนะนำแทนบ้าง) ออก ระเบียบวางหลักการปฏิบัติหน้าที่ ให้สดวกแก่เจ้าอาวาสเจ้าคณะบ้าง หาอุบายสำหรวจด้วยให้คำถามให้ตอบ และให้ทำบัญชีกิจการที่ ดำเนินไปในวัดนั้น ๆ ส่งผ่านเจ้าคณะมาสอบสวนเทียบเคียง แล้วติ หรือชมตามควรแก่เหตุบ้าง เพื่อหาวิธีเร้าอุตสาหะเจ้าอาวาสเจ้าคณะ ให้เข้มแข็งขึ้น ด้วยกำลังเมตตาปรารถนาจะให้บันลุถึงความสำเร็จ ผลดีงาม เมื่อปรากฏว่าวัดใดแขวงใด จังหวัดใด ทำการได้เรียบร้อย จเริญดี ก็ยกย่องขอพระราชทานสมณศักดิ์ให้เป็นเกียรติแก่ท่านที่เป็น กำลังพระศาสนา และสถานที่จังหวัดนั้น ๆ ในที่สุดเจ้าคณะจังหวัด 2 มณฑล (ในมณฑลนครศรีธัมราช 7 จังหวัด และมณฑลภูเก็ต 5 จังหวัด) มี 12 รูป ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะทั่ว กัน แม้ท่านก็ได้เลื่อนสมณศักดิ์โดยลำดับ จนได้รับตำแหน่งเป็นเจ้า

คนะรองหนได้เปนพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง.

ชีวิตของท่านแม้เปนหยู่ได้เพียง 63 ปี ก็เต็มไปด้วยประโยชน์ ทั้งคดีโลกคดีธัม เปนที่ตั้งแห่งความนับถือเคารพบูชา สมนามใน สาสนาของท่านว่า อุตฺตโม ที่แปลว่า ผู้อุดม ผู้ยิ่ง ผู้สูง บันดาสิสยา-นุสิสและผู้ที่ได้สมาคมคุ้นเคยและเคารพนับถือ ได้เห็นคุนลักสนะอันอุดมของท่าน ได้ชักชวนกันหล่อรูปเท่าตัวท่านไว้เปนที่ระลึกสักการะบูชา ในจังหวัดต่าง ๆ เปนอันมาก ทั้งช่วยกันพิมพ์รูปท่าน สร้างเหรียนรูปท่าน แจกเปนที่ระลึกแก่ผู้ที่นับถือเคารพก็มากนับด้วยหมื่น เพราะท่านมีปัญญาดีถึงจะมีกิจกังวลด้วยหมู่คนะมากมาย ทั้งในวัดและในมนทลก็ตาม ท่านก็พยายามปลีกหาเวลาเพื่อบำเพ็นสมถวิปัสนาก้าวไปสู่คุนเบื้องหน้าเนือง ๆ ทั้งเปนผู้นำหมู่และเปนผู้ปติบัติฉเพาะตนมิได้มัวเมาเพลิดเพลินกังวลในหน้าที่การงาน อันเปนส่วนกุสลวัตต-คามีจนเกินการน์ สมด้วยพระพุทธภาสิตบันหารว่า

อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สุตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสํว สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส

ผู้มีปัญญาดี เมื่อสัตว์ทั้งหลายอื่นประมาทแล้ว ท่านไม่ประมาท หลับแล้ว ท่านเปนผู้ตื่นมาก ทิ้งคนโง่ไปหยู่ เหมือนม้าเร็วทิ้งม้าไม่มีกำลังไปหยู่ ฉะนั้น.

แม้วัดที่สร้างดังกล่าวแล้วนั้น บางแห่งก็เปนที่หลีกไปพักเพื่อวิเวกในคราวออกไปตรวดการคนะมนทล พายหลังจึ่งกลายเปนอารามขึ้น

ตอนปลายก่อนแต่มรนภาพ 5-6 ปีมานี้ เมื่อท่านมีทายาทเปนผู้ทำงานแทนได้ทุกตำแหน่งหน้าที่แล้ว ก็ยิ่งมีเวลาค้นคว้าฝึกฝนอบรมจิตในคุนธัมอันประเสิดยิ่ง ทั้งส่วนตนและบริสัทให้ดีมากขึ้น จนได้เห็นอานิสงส์แห่งการปติบัติ สามาถอดกลั้นทุขเวทนาอันเกิดแต่อาพาธมิหวั่นหวาดขลาดกลัวต่อมรนภัย ตลอดถึงได้สั่งเตรียมการอันเปนอวสานแห่งชีวิตไว้เรียบร้อย สมกับราชทินนามของท่านว่า พระธัมวโรดม ผู้มีธัมอันประเสิดยิ่ง หรือผู้อุดมด้วยธัมอันประเสิด ดังนี้ ก็เพราะท่านมีจิตน้อมไปในคุนพระรัตนตรัยเปนสรนะหย่างสูงสุดมั่นคงเปนปัจจัยให้ท่านตกลงใจอุทิสชีวิตร่างกาย ทำการพระสาสนามาด้วยดี ตลอดอวสาน ได้ในพระพุทธภาสิตบันหารเขมสรนคาถา ดังที่ได้เชินมาเปนบทนิกเขปข้างต้นนั้นว่า

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ

เปนอาทิ แปลว่า ก็ผู้ใด ถึงพระพุทธเจ้าด้วย พระธัมด้วย พระสงค์ด้วย ว่าเปนสรนะแล้ว เห็นอริยสัจทั้ง 4 ด้วยปัญญาอันชอบ คือ ทุข ตันหาเปนแดนเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุข ความก้าวล่วงทุข และมัคมีองค์ 8 อันไปจากข้าสึก ให้ถึงพระนิพพานเปนที่เข้าไประงับทุข นี่แลเปนสรนะอันเกสม นี่เปนสรนะอันอุดม ผู้อาสัยอันนี้เปนสรนะแล้วย่อมพ้นจากทุขทั้งปวงได้ ดังนี้ (จักอัตถาธิบายตามควนแก่เวลา).

การถึงพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์เปนสรนะนี้ มีคุนอุดม

ประเสิดสามาถป้องกันภัยพิบัติต่าง ๆ ได้ ไม่ต้องหวาดไม่ต้องกลัว ไม่มีขนพองสยองเกล้า มีแต่เร้าให้ประกอบกิจการกุสล ทั้งที่เปนประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นเต็มกำลัง เพราะพระพุทธเจ้าเปนจอมปราชญ์ สามาถบำเพ็ญประโยชน์ด้วยดี มีราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไปแล้ว เปนผู้ไม่กลัว ไม่หวาด ไม่สะดุ้ง ไม่หนี ดีกว่าที่พึ่งหย่างอื่น ๆ มีพูเขา ป่า อาราม และต้นไม้ที่เปนเจดีย์เปนต้น ซึ่งพึ่งได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เพราะเปนที่พึ่งพายนอก.

แต่ผู้ที่ไม่ฉลาด ไม่สามาถถึงพระรัตนตรัยที่แท้จิง ก็ไม่ได้อานิสงส์ที่แท้จิง คือผู้ไม่เห็นพระรัตนตรัย ก็ถือเอาสภาพอันไดอันหนึ่งว่า เปนพระพุทธ พระธัม พระสงค์ เปนสรนะที่พึ่ง เช่นผู้อ่อนสึกสาปัญญาหยาบ เขาบอกว่า พระพุทธ พระธัม พระสงค์ เปนรัตนประเสิด ก็ว่าประเสิดตามเขาไป ไม่เห็นด้วยใจของตน นึกด้นเดาไปว่า พระพุทธเจ้าเปนเหมือนเทวดาอารักส์ผู้สักดิสิทธิ์ ดังนี้ก็ดี ผู้ที่สึกสาซาบแต่เพียงเรื่องว่า พระพุทธเจ้าเปนยอดนักปราชญ์ ทำพระกายพระวาจาพระหรึทัยของพระองค์ให้สอาด หมดจดจากเครื่องเส้าหมองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้ทำตาม พระธัมคำสั่งสอนของพระองค์ประกอบด้วยเหตุผล เปนของจิง ให้ผู้ทำตามได้พ้นจากทุข พระสงค์ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว พ้นจากทุขได้เปนต้นก็ดี ผู้เช่นนี้ แม้จะสแดงตนว่าถึงพระรัตนตรัย ด้วยเปล่งวาจาว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ด้วยน้อมใจ

ไปนึกถึงสัญญาอดีตชั่วคราว ไม่เห็นด้วยปัญญา ก็ชื่อว่าถึงพระรัตน-ตรัยด้วยอาการหยาบ ชั้นยกเปนส่วนสมถวิธี และมักถึงได้ดีเปนครั้งคราวไม่เนืองนิจ ยังมีระหว่างให้ทำผิดและถูก คือสมัยใด จิตน้อมไปในกามารมณ์ ก็อาดเศร้าหมองหวาดกลัว ประพรึติผิดและประสบทุขภัยต่าง ๆ ได้ สมัยใด จิตน้อมไปในคุนพระรัตนตรัย ก็ผ่องใสบันเทิงในกุสลสัมมาปติบัติ ไม่อึดอัดเส้าหมอง มีความสงบสุขเปนอานิสงส์.

สมเด็ดพระบรมสาสดา ซงปราถนาจะให้สาธุชนแจ้งชัดในพระรัตนตรัย และเข้าถึงได้เนืองนิจ จึงได้ตรัดพระพุทธภาสิตเปนลำดับไปว่า จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ เห็นอริยสัจ 4 ด้วยปัญญาอันชอบ คือเห็นทุข สมุทัย นิโรธ มัค เพื่อประกอบการถึงพระรัตนตรัยให้เปนสรนะอันเกสม เปนสรนะอันอุดม เมื่อบุคคลอาสัยพระรัตนตรัยโดยเห็นอริยสัจ 4 ด้วยปัญญาอันชอบเปนสรนะแล้ว เช่นพระอริยสาวกสาวิกาผู้ไกลจากข้าสึก ไม่ต้องไปสู่อบายภูมิอีกแน่นอน ดังนี้ ชื่อว่าถึงพระรัตนตรัยด้วยอาการละเอียด ถึงได้เนืองนิจ ทำจิตให้เกสมอุดมพ้นจากทุขได้จิง.

เพราะฉะนั้น ผู้จะถึงพระรัตนตรัยหย่างแท้จิง ย่อมไม่ประมาทไม่เพลิดเพลินมัวเมาในกามคุน โดยเห็นกามคุนเปนไปในโลกอันไม่แน่นอน มีทุขร้อนเบียดเบียนหยู่เนืองนิจ ไม่เมาในความรู้เพียงได้สึกสาพระปริยัติ โดยเห็นปริยัติธัมเปนแต่เรื่องอดีตที่ล่วงไปแล้ว เปน

แต่ภาพเครื่องส่องหรือประกอบความจริง เปนเงาของความจริง ไม่ใช่สภาพที่จริงแท้ เปนแต่จริงชั้นวาจา จริงชั้นสมมตบัญญัติ ไม่ใช่จริงอริยสัจที่เปนเนื้อปรมัตถ แม้วัตตคามีกุสลก็ให้ผลจำกัดกาล ไม่เพลิดเพลินการงานส่วนวัตตคามีกุสลจนเกินเหตุ แสวงหาโอกาสปติบัติขจัดกิเลสด้วยอุบายอันแยบคาย ไม่ทอดธุระจนได้ประสบของจริงหย่างประเสิดด้วยปัญญาอันยิ่ง ดังพระพุทธภาสิตคาถาซงอนุโมทนาธัมมานุธัมปติบัติของพระธัมมารามเถระว่า

ธมฺมาราโม ธมฺมรโต ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ
ธมฺมํ อนุสฺสรํ ภิกฺขุ สทฺธมฺมา น ปริหายติ

แปลว่า ภิกสุผู้มีธัมเปนที่มายินดี ยินดีแล้วในธัม ใคร่ครวนธัมหยู่ระลึกธัมเนือง ๆ หยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธัม ดังนี้.

อุบายอันแยบคายนั้นมีนัยต่าง ๆ แต่ก็รวมลงที่ความจริง คือ อริยมัค เมื่อกำหนดเพ่งดูความจริงที่กายและจิต ด้วยสติปัญญาและความเพียรให้เห็นอริยสัจ จึงจะเห็นพระรัตนตรัยประจักส์แน่นอนไม่กลับกลาย และถึงได้เนืองนิจ หากจะมีบางคนนึกค้านว่า กายจิตเราไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระธัมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และไม่ใช่พระสงค์ เราดูที่กายจิตจะเห็นพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ได้หย่างไร คำเฉลยก็จะพึงมีว่า จิงหยู่ กายจิตของเราไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระธัมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระสงค์ เพราะ (เรายึดถือไว้ว่าเปนของเรา) เรายังไม่รู้เห็นตามเปนจิง แต่เปนสภาพเครื่อง

รองรับพระพุทธเจ้า พระธัม พระสังฆ์ คือเมื่อกำจัดกิเลสตันหาอุปาทาน ความยึดถือว่าเราว่าของเรา อันเปนเครื่องมัวหมองออกเสียแล้ว พระพุทธเจ้า พระธัม พระสังฆ์ จะปรากตที่กายจิตนี้ เพราะพระพุทธเจ้าซึ่งบัญญัติพระรัตนตรัยเนื่องด้วยกายและจิต เหมือนหมอบอกว่าเกลือเปนยาแก้ปวดท้อง ท่านใช้ได้ผลมาแล้ว เกลือของเรามี แม่เราเห็นว่าเกลือไม่ใช่หมอ ไม่ใช่ยาของหมอ (เปนเกลือของเรา) ไม่ใช่เปนผู้ที่หายปวดท้อง แต่เมื่อเรามีโรคปวดท้อง และใช้เกลือของเรากินแล้วหายโรคปวดท้อง เราก็รู้จักประโยชน์ของเกลือ และรู้คุณหมอว่า ท่านหายโรคปวดท้องแล้วเหมือนเรา เกลือที่เรากินหายโรคก็เหมือนเกลือที่หมอกิน แม้คนอื่น ๆ ที่หายโรคปวดท้องด้วยอาสัยกินเกลือก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จำเปนแท้ที่จะต้องกำหนดเพ่งที่กายและจิต อันเปนที่รองรับคุณพระรัตนตรัย ซึ่งเปนสรนะอันเลิศอุดม.

เมื่ออาสัยสติปัญญาเพ่งด้วยความเพียร ย่อมเห็นนามคือจิตเจตสิกและรูปเปนคนละส่วน โดยลักสนะอาการ คือเกิดขึ้นตั้งอยู่ ซึมซาบดูดดึงแนบชิดติดพันกัน กะทบกะแทกแตกดับ เบียดเสียดครูดสีกัน ตามแต่ปัจจัย แต่แล้วแปรและดับไปตามปัจจัย เห็นทั้งสังขตธัมและปัจจัยที่ปรุงแต่งโดยเปนของไม่เที่ยง เปนทุข ไม่ใช่ตนเพราะทนอยู่ไม่ได้ตามเปนจิง ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว เบื่อหน่ายคลายกำหนัด หายเพลิดเพลิน จนได้เห็นธัมอันสงบที่ปราสจากปัจจัย

เครื่องปรุงแต่ง ก็ย่อมสแดงถึงอริยมัคอันได้บำเพ็น ว่าเห็นชอบหย่างไร ดังเนื้อความในพระธัมจักกัปปวัตตนสูตร สแดงนิเทสแห่งอริยสัจว่า

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เปนต้น ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แลทุขเปนของจิง ที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือ ความเกิด (นามรูป) เปนทุข ความแก่เปนทุข ความตายเปนทุข ความโสก ความร่ำไรรำพัน ความโทมนัส และความคับแค้นใจเปนทุข ความประสบด้วยสิ่งไม่เปนที่รักเปนทุข ความพลัดพรากจากสิ่งที่เปนที่รักเปนทุข ปราถนาหยู่ย่อมไม่ได้แม้อันใด แม้อันนั้นก็เปนทุข สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา โดยย่อ อุปาทานขันธ์ 5 เปนทุข.

เปนไปตามธัมดาของสังขารที่อาสัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เพราะเบญจขันธ์มีเกิดแล้ว ก็มีแปรไปดับไปและทนหยู่ไม่ได้ ไม่หยู่ในอำนาดปราถนา ไม่มีขนะว่างเว้น จึงชื่อว่าทุข.

ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แลเหตุให้ทุขเกิดขึ้น เปนของจิงที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือตัณหาความทยานหยากนี้ (ใด) ทำให้มีภพอีก เปนไปกับด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาดความเพลิดเพลินในอารมน์นั้น ๆ กล่าวคือความทยานหยากในอารมน์ที่ใคร่ ความทยานหยากในความมีความเปน ความทยานหยากในความไม่มีไม่เปน.

และเห็นเจตสิกธัมเหล่านี้เปนสังขารผู้ปรุงทุขให้เกิดขึ้น แล้วก็

แปรและดับไปตามธัมดา ก็แต่ว่าผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ว่าเปนธัมชาติล้างทุข เห็นเปนสุขด้วยอำนาดความกำหนัดและความเพลิน ในสังขารและการล้างสังขาร เพราะไร้โยนิโสมนสิการ จึ่งบำรุงตันหาล้างทุขขึ้นร่ำไป ตันหาจึ่งเกิดสืบอนุสนธิล้างทุขต่อไปอีก ฝ่ายผู้คอยเพ่งดูจนเห็นชัดด้วยปัญญา รู้ว่าตันหาเปนเหตุล้างทุขให้ ก็เกิดความระอาเบื่อหน่ายในทุข ความกำหนัดทยานหยาก ความเพลินในอารมน์นั้น ๆ จึ่งดับ ทุขย่อมดับไปตาม.

ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แล ความดับทุขเปนของจิงที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือความดับโดยสิ้นกำหนัด โดยไม่เหลือแห่งตันหานั้นนั่นเทียว ความสละ (ตันหา) ความวางคืน (ตันหา) ความ (ปล่อย) พ้นไป ความไม่พัวพัน.

การที่ทุขดับไปหมดนี้เปนธัมปรากต เพราะอาสัยการปติบัติ คือการเพ่งของจิงด้วยข้อปติบัติ ก็นี้แลข้อปติบัติให้ถึงความดับทุขที่ให้ผู้ดำเนินไปจากข้าสึก ได้แก่ทางมีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าสึกนี้แล คือปัญญาเห็นชอบ ความดำหริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ ความเลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งจิตชอบ.

เมื่ออริยมัคทำกิจแล้วย่อมเห็นธัม 2 หย่างต่างกัน คือสังขารพวกมีการเกิดขึ้นดึงดูดแนบชิดติดพัน และมีการกะทบกะแทกแดกดันเบียดเสียดแล้ว ก็มีการแปรการดับไม่ยับยั้งเหมือนกันหมดหย่าง 1

วิสังขาร ไม่มีการเกิด ก็ไม่มีแปรไม่มีดับ ไม่มีการดึงดูดแนบชิดติดพัน ไม่มีกะแทกแตกดัน ไม่มีฟูไม่มีแฟบ ไม่มีทุขไม่มีโสก ไม่มีได้ไม่มีเสีย ไม่มีอะไรกะทบ เปนธัมสงบ เปนสุขแห้งจากกามและนามรูปทั้งปวง ต่วงทุขสิ้นเชิงหย่าง ๖ เมื่อเห็นสังขารมีอาการเกิดดับส่วนหนึ่ง วิสังขารไม่มีอาการเกิดดับส่วนหนึ่ง เปนธัมถิติธัมนิยาม เปนอันเห็นพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ประจักส์ด้วยปัญญาอันชอบ เข้าถึงพระรัตนตรัยเปนสรนะอันเกสม เปนสรนะอันอุดม พ้นจากทุขทั้งปวงได้นิรันดร์ แล้วนอบน้อมพระรัตนตรัยหยู่ ดังเนื้อความแห่งคาถาปนามพระรัตนตรัย ที่พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้า พระมหาธีรราชซงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

พุทฺธํ นเม รตนภูตสรีรจิตฺตํ ธมฺมํ นเม รตนภูตวิสุทฺธิสารํ
สงฺฆํ นเม รตนภูตสุสีลทิฏฺฐึ เอตํ นเม ติรตนํ รตนตฺตยวฺหํ

ข้าพเจ้านมัสการพระพุทธเจ้าผู้มีพระกายและจิตเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการพระธัมมีสาระคือความหมดจดวิเสสเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการพระสงค์ผู้มีสีลและทิติถิอันงามเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการสามรัตนะนี้อันชื่อว่าพระรัตนตรัย.

พระรัตนตรัยนี้มีพระคุนอันยิ่งไหย่ พ้นวิสัยที่พรรนนา เปนที่สักการบูชาหย่างยอดเยี่ยมกว่าบันดาสิ่งที่ควนบูชา เปนที่นำมาซึ่งความเลื่อมไส เปนภาคพื้นแห่งบุญของผู้ต้องการด้วยบุญ เปนประโยชน์ที่ต้องอาสัยเพื่อทำพระนิพพานไห้แจ้ง บันดาพุทธบริสัทผู้

เคร่งครัดจึ่งระลึกคุนพระรัตนตรัยเนือง ๆ และวางระเบียบไว้สำหรับให้ผู้มีกิจกังวลมาก มีสัทธายังอ่อนไม่สามาถจะระลึกเนือง ๆ ให้ระลึกเปนกิจวัตในเวลาเช้าและเย็นที่เรียกว่าทำวัด เพื่อจะให้พุทธบริสัททั้งคริหัถบรรพชิต มีจิตสัทธาเลื่อมไสและมั่นในสัมมาปติบัติ แต่ระลึกถึงพระคุนโดยบทบาลี ที่ไม่ซาบเนื้อความไม่น้อมเข้ามาพายในก็ไม่ก่อให้เกิดความเลื่อมไสของผู้ยังอ่อนด้วยสัทธา แม้ว่าจะได้แปลเปนภาสาไทยตามในพุทธคุนมีบท อรหํ เปนต้น ว่าพระพุทธเจ้าเปนผู้ไกลจากกิเลส ควนไหว้ควนบูชา เปนผู้ตรัสรู้ชอบเอง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรนะเครื่องดำเนินถึงวิชชา ผู้สเด็ดไปดีแล้ว ผู้รู้แจ้งโลก เปนสารถีฝึกบุรุสที่ควนฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เปนสาสดาของเทวดาและมนุสทั้งหลาย เปนผู้เบิกบานแล้วในคุนธัมเต็มที่ เปนผู้จำแนกแจกธัมสั่งสอนประชุมชน ดังนี้ก็ดี พระธัมคุนมีบท สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม เปนต้น ว่า พระธัมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว เปนคุนพึงเห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาลอาคเรียกให้มาดูได้ เปนคุนควนน้อมเข้ามาไว้ในไจ อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้แจ้งฉเพาะตัว ดังนี้ก็ดี พระสังคคุนมีบท สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ เปนต้น ว่า พระสงค์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปติบัติดีแล้ว ปติบัติตรงแล้ว ปติบัติเปนธัม ปติบัติชอบยิ่งแล้ว คือคู่แห่งบุรุส 4 บุรุสบุคคล 8 นี้เปนสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเปนผู้ควนรับเครื่องสักการะที่เขานำมาบูชา เปน

ผู้ควรของต้อนรับ เปนผู้ควรแก่ทักสินาทาน เปนผู้อันบุคคลควรทำอัญชลี เปนนาบุญหย่างยอดเยี่ยมของโลก เปนต้น ดังนี้ก็ดี แม้เช่นนี้ก็ยังเปนอักอันลึกสำหรับคนผู้ยังอ่อน เมื่อไม่น้อมพระคุณเข้ามาพายใน ก็ไม่ได้ความบันเทิง เปนเหตุให้เกียจคร้านไม่หมั่นระลึกตามควรแก่โอกาส ส่วนผู้ฉลาดน้อมพระคุณเข้ามาไว้ในใจย่อมเกิดปีติปราโมท เปนเหตุให้บำเพ็นประโยชน์ก้าวหน้าโดยลำดับ พระรัตนตรัยมีคุณเลิส เปนคุนประเสิด เปนประโยชน์ละเอียดลึกซึ้งที่คนไจหยาบเห็นได้ยากนัก จึ่งมักปรากตแก่มหาชนแต่พระนาม แต่ความจิงคือพระคุนประเสิดและประโยชน์อันยิ่งไหย่ ย่อมเปนวิสัยของปราชญ์ผู้มีปรีชา เมื่อท่านได้อานิสงส์แล้ว หวังจะให้ผู้อ่อนปัญญาเกิดสัทธาเลื่อมไส น้อมไจเคารพบูชา และปติบัติตามกำลังสามาถ จึ่งได้พยายามพรรนนาพระคุนานิสงส์ แห่งพระรัตนตรัยไว้เปนอันมากเปรียบเทียบทำให้ตื่น เพื่อปลุกปสาทของสามัญชนให้ตื่นให้ตั้งไจระลึกถึงพระคุน จะได้เปนการอุดหนุนให้ตั้งตนไว้ชอบ ตามควรแก่ถานะ โดยปริยายเปนอันมาก ดั่งกล่าวเปรียบไว้ด้วยความเลื่อมไส ว่า

พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนพระจันท์เพ็น พระธัมรัตนเปรียบเหมือนรัสมีพระจันท์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนโลกที่ระงับร้อนกะวนกะวายด้วยแสงจันท์ในวันเพ็น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนพระอาทิจที่มีรัสมีอ่อนในเวลาเช้า พระธัมรัตนเปรียบเหมือนรัสมีพระ

อาทิจแรกอุทัย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนโลกที่พระอาทิจกำจัดมืดให้สิ้นไปแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบุรุสที่เผาป่าในป่าแล้ง พระธัมรัตนเปนเครื่องเผากิเลสเหมือนไฟที่ไหม้ป่า พระสังฆรัตนชื่อว่าเปนนาบุญเลิศ เพราะเปนผู้เผากิเลสแล้ว เปรียบเหมือนที่ไร่นาดีที่ไฟป่าเผาแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนมหาเมฆอันใหญ่ (ที่ทำให้ฝนตก) พระธัมรัตนเปรียบเหมือนน้ำฝนที่ตกลงมา (ยังพื้นพสุธา) พระสังฆรัตนผู้ปราสจากฝุ่นธุลีคือกิเลสแล้ว เปรียบเหมือนกับพื้นแผ่นดินที่ฝนล้างฝุ่นธุลีแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนนายสารถีที่ดีเลิศ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายสำหรับฝึกหัดม้าอาชานัย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับม้าอาชานัยที่นายสารถีฝึกหัดดีแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ถอนลูกสร เพราะเปนผู้ถอนลูกสรคือทิฐิทั้งปวงให้ออกจากสันดาน พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายสำหรับถอนลูกสร พระสังฆรัตนผู้ถอนลูกสรคือทิฐิแล้ว เปรียบเหมือนกับคนที่หมอถอนลูกสรออกแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับแพทย์วิเสสผู้ถอนลูกสร เพราะทำให้ไฝฝ้าคือโมหะตกล่วงไป พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายที่ทำให้ไฝฝ้าตกไป พระสังฆรัตนที่รุ่งเรืองด้วยความรู้อันเห็นแจ่มแจ้ง โดยเหตุที่เปิดกิเลสคือโมหเสียได้แล้ว เปรียบเหมือนกับคนที่หน้าตาแจ่มใส ในเวลาที่กำจัดฝ้าให้ออกจากหน้าได้หมดแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนแพทย์ผู้วิเสส เพราะเปนผู้สามาถกำจัดโรคาพาธ คือกิเลสอันมีประจำใจของพระองค์และของสัตวโลกได้ พระ

ธัมรัตนเปรียบเหมือนกับยาที่แพทย์ผู้วิเสสปรุงไว้ดีแล้ว พระสังฆรัตน
ผู้ระงับโรคาพาธคือกิเลสแล้วนั้น เปรียบเหมือนกับคนที่หายโรคาพาธ
ด้วยโอสถของแพทย์ผู้วิเสส พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับผู้บอก
หนทางที่ดีแก่คนหลงทาง พระธัมรัตนเปรียบเหมือนหนทางที่ราบรื่น
ด้วย เหมือนกับที่อันเกสมด้วย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับคนที่
เดินทางอันราบรื่นไปถึงที่อันชูใจ พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับนาย
เรือที่ดี นำเรือข้ามมหาสมุทได้โดยสวัสดิภาพ พระธัมรัตนเปรียบ
เหมือนกับเรือที่แน่นหนาหาอันตรายมิได้ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือน
กับหมู่คนที่ข้ามมหาสมุทไปได้ด้วยเรือนั้น พระพุทธรัตนเปรียบ
เหมือนกับพูเขาหิมพานต์ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับโอสถวิเสส
ซึ่งเกิดขึ้นที่พูเขาหิมพานต์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับคนผู้หาย
โรคด้วยกินยาวิเสสนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ให้ทรัพย์สมบัติ
พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับทรัพย์สมบัติ พระสังฆรัตนที่ได้อริย-
ทรัพย์โดยชอบแล้ว เปรียบเหมือนกับผู้ได้สมบัติตามปราถนาแล้ว
พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ พระธัมรัตนเปรียบ
เหมือนขุมทรัพย์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนชนผู้ได้ขุมทรัพย์แล้ว
พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบุรุสผู้มีปัญญา ซึ่งให้ความไม่มีภัย
อันตรายแก่คนทั้งหลาย พระธัมรัตนเหมือนความไม่มีภัยอันตราย
พระสังฆรัตนผู้หาภัยมิได้แล้ว เปรียบเหมือนคนที่แคล้วคลาดจากภัย
ทั้งปวง พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ทำให้หายใจคล่อง พระธัม

รัตนเปรียบเหมือนเครื่องทำให้หายใจคล่อง พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่หายใจคล่องแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนมิตรที่ดี พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายชี้สิ่งที่เปนประโยชน์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้สำเหร็ดประโยชน์แล้ว ด้วยประกอบตามอุบาย พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบ่อแก้วอันประเสิด พระธัมรัตนเปรียบเหมือนแก้วอันประเสิด พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้ใช้แก้วดวงประเสิดนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้โสดสององค์พระราชกุมาร พระธัมรัตนเปรียบเหมือนน้ำสำหรับโสดสง พระสังฆรัตนที่สงสนานแล้วด้วยน้ำคือพระสัทธัม เปรียบเหมือนพระราชกุมารที่ได้สงสนานแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนช่างผู้ทำเครื่องอลังการ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนเครื่องอลังการ พระสังฆรัตนผู้ประดับแล้วด้วยพระสัทธัม เปรียบเหมือนกับเหล่าพระราชบุตรที่ประดับเครื่องอลังการ พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนต้นจันท์แดง พระธัมรัตนเปรียบเหมือนแก่นจันท์แดงเกิดในต้นจันท์แดงนั้น พระสังฆรัตนที่ระงับความกระวนกระวายด้วยพระสัทธัม เปรียบเหมือนกับคนที่ระงับความกระวนกระวายด้วยอาบน้ำแก่นจันท์แดง พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบิดาผู้มอบทรัพย์มรดกให้ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับทรัพย์มรดก พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับบุตรผู้ควนรับทรัพย์มรดก พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับดอกปทุมที่บานแล้ว พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับน้ำหวานที่เกิดในดอกปทุมนั้น พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับหมู่

มแลงผึ้งที่เคล้าคลึงเอาโอชารสในเกสรดอกปทุมนั้น เปนต้น ดังนี้.

ผู้ที่มีอุปนิสัยได้สดับแล้วน้อมใจไปตาม ก็อาดเกิดความอุตสาหะระลึกถึงคุนพระรัตนตรัย เพื่อทำกายใจให้เปนพระอริยสงค์ และประสบผลอันประเสิดสูงสุดนั้น ๆ บ้าง เมื่อได้รัตนะอันประนีตอุดมแล้ว ก็สิ้นหยากหายหิวหายเมา หมดเพลินหมดหวังหมดปราถนาในสังขารทั้งปวง เหมือนบุคคลได้เพ็ชรน้ำหนึ่งแล้ว ไม่ต้องการด้วยลูกบัดหรือมะกล่ำ ฉะนั้น.

ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดมเปนผู้ได้ปติบัติกายวาจาใจ ให้เปนไปตามพระธัมวินัยด้วยอาการอันดี ด้วยมีคุนพระรัตนตรัยเปนที่พึ่งอาสัย จึ่งได้ประสบผลยิ่งใหย่ คือประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นทั้งคดีโลกคดีธัมตลอดอายุขัย ในสมัยมรภาพก็มีอาการสงบสมแก่ถานะของสมนะที่ดี.

บัดนี้สิสยานุสิสมาระลึกถึงคุนท่านผู้เปนพระอุปชายะอาจารย์ ผู้ซึ่งคุนสมบัติควนเคารพบูชาแท้แล้ว ปราถนาจะสนองพระคุนด้วยการตั้งตนไว้สมควนดีชอบ รักสาสามัคคีกันยั่งยืน ประพรึติประโยชน์ให้สำเหร็ดตามกาล ก็ควนที่จะอนุโมทนา.

ขอกุสลจริยาที่คนะสิสยานุสิสได้บำเพ็นถวายแล้ว จงสำเหร็ดแด่ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม อุตตมเถระ โดยควนแก่คติวิสัย และเปนปัจจัยให้คนะสิสยานุสิสมั่นคงในสามัคคีถึงความจเรินสวัสดีตลอดกาลนาน.

ในอวสานแห่งพระธัมเทสนา พระถานานุกรมปเรียญทั้ง 4 จะได้คนะสาธยายพระธัมคาถาพอเปนเครื่องเพิ่มพูนอัปมาทธัม นะกาลบัดนี้.

พระธรรมเทศนา ๓ กัณฑ์

[สุขกถา, มุนิกถา, ปัญจธนกถา]

พิมพ์อุทิศ

พระสาธุศีลสังวร (สีลรตนะ) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในการพระราชทานเพลิงศพ

ณ ปริมณฑลวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๔ มกราคม ๒๔๘๒

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ

กรุงเทพ ฯ

พระธรรมเทศนา

สุขกถา

พระรัชชมงคลมุนี (เทศ) วัดสัมพันธวงศ์ แสดง

ในการบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร

ศพ

พระสาธุศีลสังวร (ลี่รตนะ) วัดบวรนิเวศวิหาร

๘ ตุลาคม ๒๔๘๒

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขนฺติ.

บัดนี้ จักวิสัชชนาพระธรรมเทศนา ฉลองสัทธาปสาทะ เพิ่มพูนบารมี อนุรูปแก่กุศลราศีทักษิณานุประทาน ที่ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พร้อมด้วยคณะสหธรรมิกบรรพชิตและอุบาสกอุบาสิกาได้บำเพ็ญในสัตตมวารนี้ เพื่ออุทิศกัลปนาผลถวายท่านพระสาธุศีลสังวร (ลี่รตนะ) ผู้ถึงมรณภาพละโลกนี้ไป ด้วยความเมตตาปรารถนาสงเคราะห์บ้าง ด้วยความเคารพนับถือปรารถนาบูชาและสนองคุณบ้าง ตามควรแก่ฐานะแห่งผู้ใหญ่และผู้น้อยที่ได้มีความสัมพันธ์กัน เป็นอันว่าได้ประกอบกรณียกิจด้วยความไม่ประมาท ตามควรแก่วิสัยแห่งสัตบุรุษผู้นับถือพระพุทธศาสนา.

การที่ท่านพระสาธุศีลสังวร (ศีลรตนะ) ถึงมรณภาพละโลกนี้ไปในวัยชราอายุถึง ๗๓ ปี นับว่าได้อยู่ในโลกนี้มานาน เข้าเขตต์แห่งอายุขัย ทั้งในเวลาอาพาธก็ได้รับการรักษาพยาบาลเป็นอย่างดีตลอดเวลานาน เป็นอันว่าท่านมรณะไปตามธรรมดาแห่งสังขารอันไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจปรารถนาของผู้ใด ซึ่งไม่น่าจะให้เกิดสังเวชสลดจิตต์คิดอาลัยถึง แต่สามัญชนผู้ที่ได้รู้จักมักคุ้นและเคารพนับถือท่าน ย่อมยากที่จะเว้นความสังเวชสลดใจอาลัยถึงเพราะท่านประกอบด้วยคุณสมบัติควรเป็นที่จับใจของคนเป็นอันมาก จักพรรณนาแต่ข้อที่สำคัญ อันอยู่ในจิตต์ของผู้ที่ได้สมาคมและมีความนิยมนับถือบางอย่าง เพื่อเป็นทิฏฐานุคติของคนภายหลัง และเพื่อยังปีติปราโมทย์ให้เกิดแก่ผู้ที่ได้พิจารณาโดยแยบคาย ในการที่ท่านได้ใช้ชีวิตให้เป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข เป็นเกียรติยศเกียรติคุณแพร่หลาย ปรากฏในฐานะที่ชอบธรรม มีชื่อเสียงฟุ้งเฟื่องไปในทิศต่าง ๆ ทั้งในประเทศชาติภูมิและในต่างประเทศ ทั้งในหมู่ชนชั้นต่ำชั้นสูง ทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ยังจิตต์ของสาธุชนให้พอใจด้วยกำลังแห่งศีล สมนามของท่านที่ปรากฏว่า ศีลรตนะ ผู้มีศีลเป็นรัตนะ และสมพระราชทินนามว่า สาธุศีลสังวร ผู้มีความสังวรในศีลดี ต้องด้วยบาลีแสดงคุณของผู้มีศีลว่า

อปฺปมตฺโต อยํ คนฺโธ ยวายํ ตครจนฺทนิ
โย จ สีลวตํ คนฺโธ วาติ เทเวสุ อุตฺตโม.

กลิ่นกฤษณาและจันทน์มีประมาณเล็กน้อย, ส่วนกลิ่นของท่านผู้มีศีลย่อมสูงสุด ฟุ้งไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

ท่านไปสู่ประเทศที่ใด ก็ได้รับต้อนรับสักการบูชาในที่นั้น จนปรากฏว่าเป็นผู้มีลาภมาก ยากที่จะหาผู้เทียม ดุจพระสีวลี ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยกย่องไว้ในฐานะเป็นเอตทัคคะผู้หนึ่ง. ตามที่ทราบมาว่า ท่านเกิดในตระกูลคฤหบดีผู้มั่งคั่งในลังกาทวีป ท่านมีใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บรรพชาเป็นสามเณรมาตั้งแต่ยังเยาว์ เอาใจใส่ในการศึกษาทั้งในอักขระสมัย และพระปริยัติธรรมเป็นลำดับมา จนอายุครบอุปสมบท ได้อุปสมบทในสงฆ์ฝ่ายอุบาลีวงศ์ที่วัดมนบุรีหรือแกนดี, มีพระศิริมังคลาจารย์เป็นพระอุปัชฌายะ นอกจากท่านศึกษาที่ลังกาตามนิยมแล้ว ยังได้ไปศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ที่ในประเทศพะม่าหลายปี ท่านเป็นผู้ที่มีวิริยะอุตสาหะแรงกล้าสามารถในการศึกษา คือรู้จักอักขระสมัยอันเป็นส่วนพื้นเมืองแล้ว ยังรู้ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฮินดู ภาษาพะม่า ภาษาไทย เป็นต้น เป็นคนที่ได้รับยกย่องของคฤหัสถ์และบรรพชิตในลังกามานาน เช่นได้เคยรับแต่งตั้งให้เป็นสมณทูตเข้ามารับส่วนพระธาตุจากประเทศไทยพร้อมด้วยธรรมปาละ (อนาคาริยะ) เมื่อราว ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งเวลานั้นท่านมีอายุราว ๓๒ ปี ได้เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกับคนไทยทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยหลายคน ตั้งแต่นั้นมา ท่านเป็นผู้พอใจจาริกไปในประเทศต่าง ๆ (มิค่อยได้อยู่เป็นที่) เช่น

เที่ยวไปในอินเดีย และแล้วมาเมืองไทย ปีนัง ไปสิงคโปร์ ไปจีน ไปญี่ปุ่น ไปอเมริกาและมาเขมร ท่านได้เห็นภูมิประเทศถิ่นฐานและความเป็นไปของประเทศนั้น ๆ มาก ได้มาประเทศไทยหลายคราว ในตอนต้นมักมาคราวละ ๒-๓ เดือน และต่อมาคราวละ ๒-๓ ปี ตั้งแต่ ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓ ท่านเข้ามาในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชชกาลที่ ๕ แล้วก็อยู่ติดต่อเรื่อยมา มีเวลาออกไปเยี่ยมลังกา พะม่า บ้างก็น้อยครั้ง และไปคราวละไม่นาน ท่านเป็นผู้ที่รู้จักคุ้นเคยของเจ้านายและข้าราชการอยู่มาก. ในรัชชกาลที่ ๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงขอพระราชทานให้ทรงตั้งเป็นเปรียญ ๔ ประโยค, และในรัชชกาลที่ ๖ นั้นเองทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เป็นพระราชาคณะที่ พระสาธุศีลสังวร. ท่านเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างใหญ่เป็นไปกับด้วยเมตตาอารี ไม่โลภ ไม่ตระหนี่ เอื้อเฟื้อแจกจ่ายปัจจัยลาภ แก่เพื่อนสหธรรมิกโดยควรแก่สมัย ท่านมีมรดกที่จะพึงได้จากสกุลเป็นอันมากก็ยกให้หลาน ไม่พัวพันอาลัยในทรัพย์สมบัติภายนอก เป็นผู้พอใจช่วยเหลือเกื้อกูลการปฏิสังขรณ์ก่อสร้างสาธารณสุข ด้วยปัจจัยของตนบ้าง บอกบุญแก่ผู้มีศรัทธาให้สร้างบ้าง เช่นการสร้างสะพานและกุฎีที่วัดบวรนิเวศวิหารบางแห่ง. ท่านชอบดูหนังสือต่าง ๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ได้เคยช่วยแปลคำประกาศเทวดา และนำคำจารึกหลักศิลามาถวายแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ท่านไม่เคยมีเรื่องราวเสียหาย ไม่มีภัยไม่มีเวร นับว่าท่านอยู่และ

ไปด้วยอาการอันสงบสุข ผ่านพ้นแก่งกันดารอันตรายมาได้ตลอดอายุขัย สมเป็นชีวิตของสมณะ ชื่อว่าท่านได้ถือเอาสาระแห่งชีวิตร่างกายไว้ได้ ละโลกนี้ไปด้วยอาการเรียบร้อย แลเหลือร่องรอยความดีงามดั่งกล่าวมาไว้ ก็ด้วยปรีชาสามารถสละสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์แก่คนส่วนมาก หรือสละสุขมีประมาณน้อย เพื่อประโยชน์สุขอันไพศาล ต้องตามพระพุทธบรรหารที่เชิญมาไว้เป็นนิกเขปณเบื้องต้นนั้นว่า

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ.

ถ้าผู้มีปัญญามาเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณ ก็ควรสละสุขพอประมาณเสีย จะได้ประสพสุขอันไพบูล.

ความในพระคาถานี้ เหมือนหนึ่งจะชี้ว่า สุขอันไพบูลนั้นเป็นสมบัติของบัณฑิตผู้ปรีชาสามารถรู้อรรถรสแห่งพระธรรมเทศนาและปฏิบัติโดยความเคารพแล้วจึงได้, มิใช่เป็นคุณที่คนพาลโง่เขลาหรือสามัญชนจะพึงเห็น, เพราะแม้ปรากฏว่าเป็นผู้มีปัญญาแล้ว แต่ว่ายังเป็นชั้นต่ำ ซ้ำมิได้เพ่งพิจารณาให้ถูกทาง และมิได้สดับพระธรรมเทศนา ก็ย่อมจะเห็นสุขอันไพบูลได้โดยยาก. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสเป็นปริกัปไว้ว่า ถ้าผู้มีปัญญามาเห็นสุขอันไพบูลเพราะสละสุขพอประมาณ ก็ควรสละสุขพอประมาณเสีย จะได้ประสพสุขอันไพบูล ซึ่งหมายความว่า ถ้าผู้มีปัญญา แต่ไม่สามารถ

จะเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณก็ดี หรือสามารถเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณ แต่ไม่กล้าสละสุขพอประมาณ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนสุขอันไพบูลก็ดี เช่นนี้ ก็คงจะได้แต่สุขพอประมาณ หาได้สุขอันไพบูลไม่, และโดยนัยหนึ่งที่ตรงกันข้าม น่าจะหมายความว่า ถ้ายังไม่มีปัญญาเห็นสุขอันไพบูล ก็ควรสละสุขพอประมาณเสีย ควรจะรวบรวมถนอมสุขพอประมาณไว้ก่อน สำหรับใช้ต่อสุขอันไพบูล ในเมื่อมีโอกาสอันเหมาะ, เมื่อฟังเผิน ๆ ฉะเพาะเพียงเท่านั้น ดูเหมือนบาลีพระพุทธภาษิตที่แสดงมา จะมีประโยชน์ฉะเพาะผู้มีปัญญาเท่านั้น หาสาธารณะทั่วไปแก่คนโง่เขลาไม่. จริงอยู่ ผู้มีปัญญา ย่อมสามารถรู้อรรถธรรมและปฏิบัติตามได้, ก็แต่ใครบ้างเล่าเป็นผู้รู้ดีมีปัญญามาแต่ในครรภ์ นอกจากภพคือพื้นเพชั่วและดี ล้วนแต่ต้องอาศัยมีฉันทะอุตสาหะศึกษาสดับตรับฟังที่เรียกว่า สุตมัย และได้ตรึกตรองคิดค้นที่เรียกว่า จินตามัย จนเห็นเหตุผลและกระทำให้เกิดให้เป็นขึ้นที่เรียกว่า ภาวนามัย จึงได้ปัญญา, ใครศึกษาประกอบทางไหนก็ได้ทางนั้น ซึ่งได้ในพระพุทธภาษิตประพันธ์ว่า โยคา เว ชายเต ภูริ ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ, เมื่อบุคคลตั้งจิตต์ไว้ชอบมั่นคงแล้ว อาศัยบิดามารดาครูอาจารย์หรือมิตรที่ดีเป็นอาเสวนปัจจัย ใช้ความคิดความรู้เพ่งพิจารณาจริยาและถ้อยคำของท่าน ก็ย่อมจะได้ปัญญาเป็นอายโกศล รู้เหตุแห่งความเจริญ อปายโกศล รู้เหตุแห่งความเสื่อม อุปายโกศล รู้จักเลือก

ถือเอาเหตุแห่งความเจริญ หลีกเลี่ยงจากเหตุแห่งความเสื่อมเสีย ตามควรแก่เพศภูมิ. แม้ไม่เห็นสุขอันไพบูลที่สุด ก็พอจะเห็นว่า เป็นเหตุให้ผู้นั้นเลื่อนฐานะของตนให้ดีขึ้นโดยลำดับ. ฝ่ายผู้ใดไม่ชอบการศึกษา กลัวว่าจะลำบากเหน็ดเหนื่อย ชอบแต่เที่ยวเตร่เล่นสนุก ไม่ประกอบการงานที่ชอบให้สมเวลา, ปัญญาของเขาก็มีแต่จะเสื่อมหมด ดุจพระพุทธพจน์แสดงความข้อนี้ไว้ว่า อโยคา ภูริสงฺขโย ปัญญาย่อมสิ้นไปเพราะความไม่ประกอบ. มิใช่แต่เท่านั้น, ทรัพย์สมบัติและฐานะของเขาก็จะตกต่ำไปตามกัน, หรือแม้เป็นคนขยัน แต่สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิตมิได้คิดพยายามให้ถูกทาง, ปัญญา แสงสว่าง และความสุขที่แท้ก็จะแคล้วคลาดไป, ไม่ใช่แต่ธรรมภาษิตข้อนี้จะไม่มีประโยชน์ แม้ธรรมภาษิตอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ก็เป็นหมันสำหรับผู้นั้น เข้าในคำประพันธ์ว่า ทพฺพี สูปรสํ ยถา เหมือนช้อนไม่รู้รสแกงฉะนั้น, ถึงจะมีผู้นำเขาไปสู่สวรรค์ เขาก็หารู้จักไม่, จะป่วยกล่าวไปใยถึงความดีอันเป็นนิพพานสมบัติ. บุรุษสตรีเช่นนั้น ท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนวานรไม่ชอบแก้ว ชอบแต่ลูกไม้, ที่ร้ายกว่านั้น ย่อมไม่เห็นแม้มนุษยสมบัติที่เป็นสุขพอประมาณ, การเป็นไปของเขาย่อมหมกมุ่นอยู่ด้วยทุกข์มีประการต่าง ๆ ถึงจะมีสุขบ้างก็มักเป็นสุขเทียม มิใช่สุขแท้ เช่นการมึนเมาอันเกิดแต่การเสพสุราและเมรัย ซึ่งทำให้มีอาการเหมือนคนบ้า ให้หน้าตาเหี่ยมเกรียม และร่างกายซูดโทรม เป็นที่ตั้งแห่งโรคภัย

ไข้เจ็บต่าง ๆ, แต่เขากลับเห็นว่าเป็นสุขสำราญ, การหลงไหลในเบ็ญจกามคุณและการเล่นพนัน ทั้งต้องเสียทรัพย์สินและกำลังกายกำลังใจ การดูละครโขนหนังกลางแดดหรือในท้อบอ้าว ทั้งแสนจะร้อน ทั้งแสนจะเหม็น, แต่เขากลับเห็นเป็นสุขสบาย, คล้ายกับแมลงวันอันชอบของไม่สะอาด, เขาจึ่งต้องเป็นทาสแห่งความเห็นผิด และทนทรกรรมเข้าไปเสพอารมณ์ในสถานที่เช่นนั้น ได้ในพระพุทธภาษิตประพันธ์ว่า

ยตฺถ พาลา วิสีทนฺติ นตฺถิ สงฺโค วิชานตํ

คนเขลาย่อมจมติดอยู่ในโลกอันวิจิตร, แต่ท่านผู้รู้หาข้องติดอยู่ไม่. สุขเทียมหรืออาการที่เทียมสุข สามารถทำลายผู้ไม่รู้จักเสียได้ เหมือนผู้ไม่รู้จักมิตรปฏิรูปคือคนเทียมมิตร แล้วคบกันอย่างสนิทฉะนั้น. เมื่อคนพาลไม่สามารถถือเอาแม้เพียงสุขพอประมาณเช่นสุขในปัจจุบัน อันเกิดแต่การมีทรัพย์ เกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโภค เกิดแต่การไม่ต้องเป็นหนี้ และสุขที่เกิดแต่การงานที่ปราศจากโทษเหล่านี้ ไฉนจะเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณได้, แม้จะรู้จักถือเอาประโยชน์ปัจจุบันเหล่านี้ แต่ยังเป็นผู้ไม่รู้จักประโยชน์สุขอันยืดยาวถึงภายหน้า อันจะสำเร็จได้ด้วยสัมปทา ๔ คือ, สัทธา ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ศีล ความรักษากายวาจาให้เรียบร้อย จาคะ การบริจาค ปัญญา ความรอบรู้เหตุผล เหล่านี้ ก็ยากนักที่จะเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุข

พอประมาณ มักจะล้างผลาญชื่อเสียงและความดีเสีย เพราะเห็นแก่สนุกส่วนตัวและชั่วคราวในปัจจุบัน ถึงเขาจะเห็นทางแห่งสุขอันไพบูลบ้าง ก็มักจะครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่ตลอดรอดฝั่ง ซึ่งยากที่จะประสพสุขอันไพบูล เพราะมักจะทอดทิ้งเสียในระหว่าง ด้วยอำนาจความเห็นแก่สุขเล็กน้อย และละอายในสิ่งที่ไม่น่าละอาย ไม่ละอายในสิ่งที่น่าละอาย กลัวในสิ่งที่ไม่น่ากลัว ไม่กลัวในสิ่งที่น่ากลัว รู้การหาโทษมิได้ว่าเป็นการมีโทษ รู้การที่มีโทษว่าเป็นการหาโทษมิได้ ไม่รู้จักเหนี่ยวรั้งใจไว้ ปล่อยให้ความโลภบ้าง ความโกรธบ้าง ความหลงบ้าง คร่าไปสู่ทุคคติ ต้องด้วยพระพุทธภาษิตตำหนิโทษของคนรู้ผิดเห็นผิดไว้ว่า

มิจฺฉาทิฏฺฐิสมาทานา สตฺตา คจฺฉนฺติ ทุคฺคตึ

สัตว์ทั้งหลายผู้ถือมั่นความเห็นผิด ย่อมไปสู่ทุคคติ, พึงเห็นตัวอย่างที่ปรากฏทั่วไปในทางคดีโลก เช่นผู้ประกอบการค้าขาย การทำนา ทำสวนหรือรับราชการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งได้ลงทุนรอนออกเรี่ยวแรงไปเป็นอันมากแล้ว ยังไม่ถึงคราวที่จะได้รับผลก็ทุรนทุราย ทนต่อความติดขัดความเหน็ดเหนื่อยไม่ได้ ถูกกระทบกระทั่งเข้าสักเล็กน้อย ก็ถือเอาเป็นเหตุวิวาทประหัตประหาร แต่พอลมพัดผ่านมาก็ดูเหมือนว่าช่างเจ็บแสบเข้าไปถึงเยื่อกระดูก ไม่สามารถที่จะต่อต้านความชั่วด้วยความดีให้มีชัย ดังเทศนานัยที่ตรัสเตือนไว้ว่า

อกฺโกเธน ชิเน โกธํ อสาธุํ สาธุนา ชิเน

พึงชะนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชะนะความไม่ดี ด้วยความดี. ปล่อยให้การงานที่ทำไว้เสียหาย ไพล่ไปปรารภจะทำอย่างอื่นอีก แต่พอพบความติดขัดเข้าบ้าง ก็เหินห่างทอดทิ้งไปอีก, ไม่เช่นนั้น ก็ปรารถนาจะมั่งมีดีงามรวดเร็วเกินกว่าเหตุการณ์ จนเป็นเหตุพยายามในทางทุจจริต มิได้คิดถึงความเสื่อมเสีย เช่นนี้ประโยชน์น้อยก็พลอยหาย ประโยชน์ใหญ่ก็พลอยศูนย์. ในฝ่ายคดีธรรมก็เช่นกัน ถึงจะมีผู้ชักนำผู้เขลานั้นให้ประกอบกุศลกรรมตามสมัย เช่นบริจาคทาน ก็ทำไปสักแต่ว่า มิได้มุ่งบูชาหรือมุ่งอนุเคราะห์ให้เหมาะแก่เหตุการณ์ มุ่งแต่จะสนุกสนานเฮฮา หรือหาชื่อเสียงและทรัพย์เป็นกำไรในปัจจุบัน จะรักษาศีลก็เรียบร้อยอยู่แต่เมื่อยังไม่มีผู้มาก่อเหตุกระทบกระทั่ง ถ้าถูกกระทบกระทั่งเข้าบ้างศีลก็พังเหมือนรั้วผุ, จะเจริญภาวนา ก็สักแต่ว่าทำท่า หารู้อรรถรสที่ประสงค์ไม่ ถึงหลงเลือนไปนอกทางก็มี ถึงว่าเป็นผู้ที่สละทรัพย-สมบัติญาติพวกพ้องออกจากสกุลมาบรรพชาอุปสมบท ประพฤติพรตพรหมจรรย์ตามนิยม เมื่อถูกอารมณ์นั้น ๆ มาล่อบ้าง มาขู่บ้างก็ไม่สามารถจะรักษาตัว รักษาชื่อ รักษาหน้าที่ให้เรียบร้อย เกิดความท้อถอยเสียและประพฤติผิดกิจสมณะ เพราะเห็นเป็นยากลำบากมีกาย วาจา ใจ น้อมไปในส่วนบาปลามก และตกลงสู่กระแสแห่งตัณหา ซึ่งมีแต่จะพาให้ลอยลิ่วไปสู่โอฆะทั้ง ๔ หรือทะเลวน ที่แล

ไม่เห็นฝั่ง เหมือนกาที่หลงกินช้างลอยออกไปกลางสมุทร แล้วและกลับไม่ได้ ต้องตายเพราะเหยื่อฉะนั้น. ความจริง เจตนาเดิมของเขาต้องการจะสร้างบุญบารมีไว้อาศัย แต่กลับกลายเป็นสร้างบาปอาสวะไว้เป็นเรือน, พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริบูรณ์ด้วยพระมหากรุณาจึ่งได้ตรัสไว้ว่า

กุโส ยถา ทุคฺคหิโต หตฺถเมวานุกนฺตติ

หญ้าคาที่บุคคลจับไม่ดีแล้วดึงมา ย่อมบาดเอามือนั้นเองฉันใด

สามญฺญํ ทุปฺปรามฏฺฐํ นิรยายูปกฑฺฒติ

คุณเครื่องเป็นสมณะอันบรรพชิตถือเอาชั่ว ย่อมฉุดไปนรกฉันนั้น ดังนี้.

เป็นอันชี้ว่า ผู้ไม่มีปัญญาสามารถเห็นการณ์ลึกซึ้งแล้ว พระบรมศาสดาย่อมไม่ทรงรับรองว่า ถ้าสละสุขพอประมาณแล้ว จะได้สุขอันไพบูลทุกคนไป, แต่ผู้มีปัญญาเป็นอาชาไนย คงแก่เรียนมีเพียรมากมั่น ทั้งรู้เท่าทันเหตุการณ์แล้ว ทำตามอำนาจแห่งเหตุไม่ทำตามอำนาจกิเลสที่เกิดขึ้นกลุ้มรุมใจ รักษาความดีและหน้าที่การงานอันวิเศษของตนไว้ได้ กล้าจ่ายสุขพอประมาณ เพื่อสุขอันไพบูล ไม่เห็นแก่ความเหน็ดยากลำบาก ดังนี้ จึงจักได้สุขอันไพบูล เพราะทราบอรรถแห่งพระพุทธภาษิตแจ้งประจักษ์ว่า สุขพอประมาณนั้นเป็นสุขเล็กน้อย ได้แก่ความสุขที่อาศัยอามิส คือลาภ ยศ สรรเสริญ และกามสุข, ยิ่งได้มาก ก็ยิ่งทำให้มุ่งหมาย

มาก จนลืมกายลืมจิตต์และลืมตัวในการสร้างบารมี มัวมุ่งประกอบกรรมอยู่แต่ในส่วนนี้เท่านั้น ทั้งในการรักษา การแสวงหา การจับจ่ายใช้สอย, เมื่อสิ่งเหล่านั้นวิบัติไป ก็ดูเหมือนชีวิตจิตต์ใจย่อมหมดไปด้วย, เพราะอาศัยเหยื่อเหล่านี้ จึงไม่มีโอกาสที่จะเสวยสุขที่แท้จริง เพราะมุ่งหมายอยู่แต่ในการที่จะแสวงหามาให้พอกับรายจ่าย และต้องวุ่นวายด้วยกิจของผู้อื่นมากมาย เกือบคล้ายกับชีวิตร่างกายไม่ใช่ของตัว มีแต่จะชวนให้เมามัวทุกข์ร้อนทั้งในเวลาปกติ และในเวลาถึงความวิบัติพลัดพรากจากคนหรือสมบัติที่รักใคร่ไป และในเวลาที่โรคภัยไข้เจ็บบีบคั้นตน ยิ่งกลับรู้สึกว่าเป็นคนที่หาความสุขมิได้ ยิ่งถูกความโลภ ความโกรธ ความหลง ครอบงำใจ ก็ซ้ำร้ายหนักเข้า โลกิยสุข สามิสสุข กามสุข นี้จึงเป็นความสุขพอประมาณ ไม่เป็นสุขที่ไพบูล เพราะไม่เป็นสุขที่ยั่งยืนตามปรารถนา เป็นสุขที่ตั้งอยู่ชั่วกาลแล้วแปรไปตามวิสัยของสังขาร อันมีลักษณะอาการไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน เป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ทั้งตามธรรมดานิยม ทั้งด้วยเหตุบางอย่างทำให้วิบัติไป ไม่เลือกว่าความสุขฉะเพาะปัจจุบันชาตินี้ หรือความสุขที่สืบต่อถึงโลกหน้า เช่นสุขในฉกามาพจรสวรรค์ และสุขในพรหมโลก ก็เป็นสุขที่ไม่มั่นคง มีแต่จะกลับเปลี่ยนเป็นทุกข์ในเมื่อสิ้นกำลังแห่งเหตุ ด้วยอำนาจชรา พยาธิ มรณะ ร่ำไป เมื่อท่านผู้มีปัญญาได้พิจารณาเห็นเช่นนั้นแล้ว ไม่เมาอยู่ในโลกิยสุขอันมีทุกข์เจือปน เป็นคน

ฉลาดใช้ร่างกายความคิดความรู้ตลอดถึงกำลังทรัพย์ อันให้สุขพอประมาณ ต่อสุขอันไพบูล โดยควรแก่ความรู้ความสามารถ เช่นเบื้องต้นอาศัยร่างกายอวัยวะอันได้มาดีแล้ว ประกอบการศึกษาแสวงหาความรู้ เพื่อฉลาดสามารถตั้งตนได้ในโลกนี้ แล้วต่อกำลังทรัพย์ กำลังพวกพ้อง กำลังคุณความดี ที่โลกเข้าใจว่า เป็นสุขที่ต้องประสงค์โดยลำดับ, เมื่อได้สมบัติชั้นนั้นแล้ว หรือด้วยอำนาจการศึกษาพิเศษสูงขึ้น อาจทราบได้ว่า ความสุขเห็นปานนี้ เป็นความสุขอันเล็กน้อยแล้ว สละสุขอันได้แล้วนั้นแลกสุขที่ยิ่งกว่า เช่นสละสุขฉะเพาะตัวเพื่อประโยชน์สุขแก่สกุลและหมู่ สละสุขแห่งสกุลและหมู่เพื่อประโยชน์สุขแก่ประเทศชาติ สละสุขแห่งประเทศชาติเพื่อความสุขแห่งโลก และสละโลกิยสุขทั้งสิ้นเพื่อโลกุตตรสุข หรือสละโลกทั้งสิ้นเพื่อเห็นแก่ธรรมความบริสุทธิ์. อีกนัยหนึ่ง สละสุขเพียงชั่วชีวิตเพื่อสุขอันยั่งยืนถึงโลกหน้า สละสุขแม้ยืดยาวถึงโลกหน้าเพื่อประโยชน์สุขอันไม่แปรผัน คือสุขอันเกิดจากความสงบกาย วาจา ใจ เพราะสังหารกิเลสเครื่องร้อยรัด ตัดอนุสัยอาสวะขาดไม่หวาดหวั่น, ความสุขอันนั้นเป็นความสุขที่ยอดยิ่ง อันใคร ๆ ไม่อาจจะนับประมาณ ชื่อว่าความสุขอันไพศาล ความสุขอันไพบูล. เมื่อธีรชนมาประกอบกุศลกรรมบุญกิริยาสัมมาปฏิบัติเนืองนิตย์ให้กาย วาจา จิตต์ เป็นไปเพื่อประกอบทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ซึ่งเป็นจริยาขัดเกลาจิตต์ให้ผ่องใส เป็นกิริยาที่ให้เกิดสิริมงคล และ

ให้บัลลุผลที่น่าปรารถนาตามกาล ไม่กลัวแต่ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า เพราะเห็นว่า ความเหนื่อยยากกับความดีนี้ มีอายุไม่เท่ากัน วันรุ่งขึ้นความเหนื่อยยากก็หายไป แต่ความดีที่ได้ยังคงอยู่, ความเหนื่อยเป็นเครื่องเพิ่มพูนคุณความดีให้ยั่งยืนมั่นคงสืบไป เหมือนได้ชีวิตเพิ่มขึ้น, เมื่อศึกษาปฏิบัติเป็นอันดี มีปัญญาแตกฉานรู้ทั่วทั้งเหตุทั้งผล ก็ยิ่งมีเจตนาที่จะแสวงหาความบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น และจะมีเพียรติดต่อเนื่องกันไปอย่างสนิทสนม ในที่สุดก็จะสามารถละกาม-คุณารมณ์ และนิยมในเนกขัมมะ เพื่อจะปลดเปลื้องตนให้พ้นจากสังสารทุกข์ ประกอบความพยายาม ยังศีล สมาธิ ปัญญา ให้ถึงพร้อมด้วยอัปปมาทธรรม กำหนดเบ็ญจขันธ์จนรู้ว่าเป็นสภาพทุกข์ เพราะมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งได้ในบาลีนิเทศแห่งทุกขอริยสัจจ์ว่า ชาติปิ ทุกฺขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ ชราปิ ทุกฺขา แม้ความแก่เป็นทุกข์ มรณมฺปิ ทุกฺขํ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ เป็นต้น. สภาพอันปัจจัยปรุงแต่งทั้งสิ้น ถึงจะดีหรือเลว แม้มีปัจจัยหนุนอยู่ ก็ไม่พ้นหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจปรารถนา สมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อจะทรงแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์ จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ....
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ....
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข, เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

ความว่า เมื่อใดบุคคลมาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้, เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์, นี่เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์. สังขารมีอาการแปรผันไปไม่คงทนอยู่ได้ พ้นวิสัยที่จะต้านทาน เมื่อเห็นตามพระพุทธบรรหารอยู่ พยายามสังหารทุกขสมุทัยคือตัณหา ๓ อันเป็นเหตุให้ทุกข์เกิดเสีย ไม่ให้มีโปโนพฺภวิกา คือทำความเกิดอีก ไม่ให้มีนนฺทิราคสหคตา คือเป็นไปกับความติดด้วยอำนาจความเพลิน เว้นขาดจาก ตตฺรตตฺราภินนฺทินี คือเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ดังพระพุทธภาษิตว่า สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานํ ความละทุกข์ทั้งปวงเสียนำสุขมา. ทำนิโรธให้แจ้ง แสดงอเสสวิราคนิโรธ ความดับด้วยปล่อยเสียโดยไม่เหลือ แสดงตัวจาคะ ความสละ ปฏินิสฺสคฺค ความวาง มุตฺติ ความพ้น อนาลยะความไม่พัวพัน, ทุกข์นั้น ๆ ดับไปด้วยอาศัยเจริญมรรคภาวนา จนได้ความรู้สึกว่า ปัญญาญาณส่วนโลกิยะแก่กล้า จนกลายเป็นปัญญาสัมมาทิฏฐิ ส่วนโลกุตตรมรรค ประหารสังโยชนธรรมให้ขาดไปตามวิสัยแห่งอริยมรรคและภูมิแห่งการปฏิบัติ มีโสดาปัตติผลเป็นต้น จนถึงอรหัตตผลเป็นที่สุด ชื่อว่ายึดถือเอาประโยชน์สุขอันไพบูลได้ด้วยสละสุขพอประมาณ โดยอนุกรมสมแก่โอกาส ที่ได้ประสพพบพระพุทธศาสนา.

ท่านพระสาธุศีลสังวร ทราบพระพุทธประสงค์แห่งพระพุทธ-

ภาษิตนี้เป็นอย่างดี จึงประกอบกรณียกิจให้สำเร็จเป็นความสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณ ตั้งตนไว้ในฐานเป็นปูชารหบุคคลเป็นบุคคลที่ควรบูชา ตามเสด็จสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ได้ทรงบำเพ็ญเป็นตัวอย่างมาแล้ว ทั้งในปุเรชาติและในปัจฉิมชาติ พระองค์จึงปรากฏว่าเป็นบรมนารถของโลก (ที่พึ่งอย่างยิ่งของโลก) ดับทุกข์โศกโรคภัยของหมู่ชนให้เสื่อมหาย ด้วยประการฉะนี้.



โสฬสปัญหา

โดยต่างสำนวน

พิมพ์ครั้งที่ ๑

พระพุทธศักราช ๒๕๖๗

ราคาเล่มละ ๑ บาท ๕๐ สตางค์

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์พานิชศุภผล

๑๓๒๖ ถนนสามเพ็ง เหนือ ถนนราชวงศ์

กรุงเทพ ฯ



สารบาญ

โธตกมาณพ ปัญหาที่ ๕

นมตฺถุ สุคตสฺส

ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พฺรูหิ เม ตํ วาจาภิกํขามิ มเหสิ ตุยฺหํ
ตว สุตฺวาน นิคฺโฆสํ สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ
เตนหาตปฺปํ กโรหิ อิเธว นิปโก สโต
อิโต สุตฺวาน นิคฺโฆสํ สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ
ปสฺสามหํ เทว มนุสฺสโลเก อกิญฺจนํ พฺราหฺมณํ อิริยมานํ
ตนฺตํ นมสฺสามิ สมนฺตจกฺขุ ปมุญฺจ มํ สกฺก กถํกถาหิ ฯ
นาหํ สมิสฺสามิ ปโมจนาย กถํกถึ โธตก กญฺจิ โลเก
ธมฺมญฺจ เสฏฺฐํ อภิชานมาโน เอวํ ตุวํ โอฆมิมํ ตเรสิ ฯ
อนุสาส พฺรเหฺม กรุณายมาโน วิเวกธมฺมํ ยมหํ วิชญฺญํ
ยถาหํ อากาโส จ อพฺยาปชฺฌมาโน อิเธว สนฺโต อสิโต จเรยฺยํ ฯ
กิตฺตยิสฺสามิ เต สนฺตึ ทิฏฺเฐ ธมฺเม อนีติหํ
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ

ตญฺจาหํ อภินนฺทามิ มเหสิ สนฺติมุตฺตมํ
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ
ยํ กิญฺจิ สมฺปชานาสิ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ
เอตํ วิทิตฺวา สงฺโคติ โลเก ภวาภวาย มากาสิ ตณฺหนฺติ ฯ

ดำเนิรความว่า เมื่อเมตตคูมาณพกราบทูลถามปัญหา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสพยากรณ์ ให้เมตตคูมาณพกับบริวารพันหนึ่งสำเร็จพระอรหัตตผล ประดิษฐานตนในเอหิภิกขุอุปสมบทแล้ว โธตกมาณพจึ่งถือเอาโอกาศนั้นกราบทูลความประสงค์ของตน แด่สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พฺรูหิ เม ตํ วาจาภิกงฺขามิ มเหสิ ตุยฺหํ
ตว สุตฺวาน นิคฺโฆสํ สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะกราบทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ตรัสบอกข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ยิ่งนัก ข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว จะพึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน ฯ

ลำดับนั้นสมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเตือนโธตกมาณพด้วยพระคาถาว่า

เตนหาตปุ่ กโรหิ อิเธว นิปโก สโต
อิโต สุตฺวาน นิคฺโฆสํ สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ

ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเปนผู้มีปัญญารักษาตน มีสติทำความเพียรในศาสนานี้แล ท่านได้ฟังเสียงแต่สำนักเรานี้แล้ว พึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนเถิด ฯ

ลำดับนั้นโธตกมาณพ กราบทูลสรรเสริญพระคุณแลแสดงความเคารพแล้ว ทูลขอให้พระองค์ทรงปลดเปลื้องตนจากความสงสัยว่า

ปสฺสามหํ เทว มนุสฺสโลเก อกิญฺจนํ พฺราหฺมณํ อิริยมานํ
ตนฺตํ นมสฺสามิ สมนฺตจกฺขุ ปมุญฺจ มํ สกฺก กถํกถาหิ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้วิสุทธิเทพ ข้าพระองค์ได้เห็นพระองค์เปนพราหมณ์ผู้หากังวลมิได้ เปนไปอยู่ในมนุษยโลก เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยวงศ์ ผู้มีจักษุเหนธรรมรอบข้าง ขอพระองค์ทรงปลดเปลื้องข้าพระองค์เสียจากความสงสัยเถิด ฯ

สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

นาหํ สมิสฺสามิ ปโมจนาย กถํกถึ โธตก กญฺจิ โลเก
ธมฺมญฺจ เสฏฺฐํ อภิชานมาโน เอวํ ตุวํ โอฆมิมํ ตเรสิ ฯ

ดูก่อนโธตก เราไม่อาจเพื่อจะปลดเปลื้องใคร ๆ ในโลกผู้ยังมีความสงสัยอยู่ได้ ก็แต่ว่าท่านเมื่อรู้ตรงธรรมอันประเสริฐอย่างนี้ จะข้ามห้วงอันนี้เสียได้ ฯ

โธตกมาณพจึงกราบทูล ขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมต่อไปว่า

อนุสาส พฺรเหฺม กรุณายมาโน วิเวกธมฺมํ ยมหํ วิชญฺญํ

ยถาหํ อากาโส จ อพฺยาปชฺฌมาโน อิเธว สนฺโต อสิโต จเรยฺยํ

ข้าแต่พระองค์ผู้เปนพรหม ขอพระองค์ทรงพระกรุณาสั่งสอนซึ่งธรรมอันสงัดจากกิเลศ ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ่มแจ้งเถิด อย่างไรข้าพระองค์จะพึงเปนคนปลอดโปร่งไม่ติดขัดดุจอากาศ รงับกิเลศเสียได้ ไม่ต้องอาศัย (สิ่งใดสิ่งหนึ่ง) เที่ยวไปในชาตินี้นี่แล ฯ

สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับจะแสดงธรรมในลำดับนี้ว่า

กิตฺตยิสฺสามิ เต สนฺตึ ทิฏฺเฐ ธมฺเม อนีติหํ

ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ

เราจะบอกธรรมเครื่องรงับกิเลศ ซึ่งจะเห็นเองในอัตตภาพนี้ ที่บุทคลได้รู้แจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน ฯ

เมื่อโธตกมาณพได้สดับดังนั้นแล้ว มีความบันเทิงจิตต์ยิ่งนัก จึ่งกราบทูลแสดงความยินดีในรวางนั้นว่า

ตญฺจาหํ อภินนฺทามิ มเหสิ สนฺติมุตฺตมํ
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์ยินดีธรรมเปนเครื่องรงับกิเลศอันสูงสุดนั้นเปนอย่างยิ่ง บุทคลได้รู้ธรรมไรเล่าแจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ ฯ

สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์บัญหานั้นโดยพระคาถาว่า

ยํ กิญฺจิ สมฺปชานาสิ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ
เอวํ วิทิตฺวา สํโคติ โลเก ภวาภวาย มากาสิ ตณฺหนฺติ ฯ

ท่านกำหนดรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในเบื้องบนเบื้องต่ำแลเบื้องขวางหรือในท่ามกลาง แจ่มแจ้งแล้วว่าล้วนเปนอารมณ์เครื่องติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าได้ทำความทยานอยากเพื่อภพน้อยภพใหญ่ ด้วยประการฉนี้แล ฯ

ลำดับนี้ จักบรรยายความตามวาระพระบาลีแลอรรถกถานัย ประกอบด้วยอัตตโนมัตยาธิบายเปนลำดับไป ฯ ความ

ในคาถาต้นอันโธตกมาณพกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะกราบทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ตรัสบอกข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ยิ่งนัก ข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว จะพึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนดังนี้ ฯ ตามเรื่องตอนนี้ นับว่าเปนเพียงสัมโมทนิยกถา คือถ้อยคำที่กล่าวเพื่อความสำราญบันเทิงจิตต์ ตามอาการของบัณฑิตผู้มีจรรยาดี ที่ได้มาเฝ้าคราวแรก แต่เมื่อสาธุชนพิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ เช่นโธตกมาณพกราบทูลความปรารภที่ตนจะทูลถามปัญหาเปนการทูลขอโอกาศ ชื่อว่าแสดงมารยาทสุภาพของผู้ดี คือจะทำอะไรเนื่องด้วยผู้อื่นย่อมบอกให้รู้ตัวก่อน ไม่ผลุนผลันทำไปโดยเหนแต่ได้เข้าว่า ฯ ต่อนั้นมาแสดงความเลื่อมใสของตน แลแสดงความเคารพแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยรับรองว่าได้สดับพระดำรัสของพระองค์แล้วจะศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน คือปฏิบัติตามธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว ไม่ใช่จะทูลถามไล่เลียงเล่น ดังเช่นผู้ที่ถามกันด้วยอำนาจตัณหามานะทิฏฐิ อันไม่เปนประโยชน์ไม่เปนธรรม ฯ ดังนี้ นำให้สันนิษฐานว่า ท่านเปนผู้มีสันดานดีมี

ใจสงบจากอารมณ์อื่น สมควรเปนภาชนะพิเศษ ที่จะรับรองพระธรรมเทศนา มีมุ่งตรงเปนหนึ่ง ในการสดับพระพุทธพจน์และจะกำหนดศึกษาตาม ไม่ให้มานะทิฏฐิมีอำนาจปกปิดกำบังปัญญาที่จะพึงพิจารณาธรรมให้เหนตามเปนจริงอย่างไร ในที่สุดพระธรรมเทศนาจึงได้ปัญญาเหนธรรมสำเร็จพระอรหัตตผล สมด้วยพระพุทธนิพนธ์ภาษิตว่า สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ คนฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา ฯ อันการสดับพระธรรมเทศนา แม้ว่าตั้งใจสดับโดยรงับมานะทิฏฐิเสียแล้ว แต่มีใจยังไม่สงบแน่แน่วตรงไปสู่กระแสธรรมคำสั่งสอน เพราะมีนิวรณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเข้าครอบงำก็ดี มีมุ่งอยู่ในทางอื่นอันไม่ตรงต่อกระแสธรรมที่สดับนั้นก็ดี ย่อมไม่ได้อานิสงสคุณแห่งการสดับธรรมเต็มที่ ข้อนี้พึงเหนโสฬสมาณพเปนอุทาหรณ์ มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกัน เมื่อตรัสพยากรณ์ปัญหาของอชิตมาณพจบลงแล้ว น่าจะได้บัลลุพระอรหัตตผลพร้อมกัน เพราะต่างคนได้อบรมอินทรีย์มาดีแล้ว แต่หาเปนเช่นนั้นไม่ ก็คงเปนเพราะต่างคนมีใจมุ่งจะทูลถามปัญหาของตน จึงมิได้เข้าใจพระธรรมเทศนาที่สมเดจพระบรมศาสดาทรงพยากรณ์ แจ่มแจ้งสิ้นเชิงเหมือนท่านเจ้าของปัญหา เปนแต่ยังศรัทธาเลื่อมใสให้มั่นคงขึ้นเท่านั้น ฯ อนึ่งปิงคิยมาณพกราบ

ทูลถามปัญหาด้วยตนเอง น่าที่จะสำเร็จพระอรหัตตผลดุจมาณพ ๑๕ คนกับทั้งบริวารนั้น แต่ท่านว่าบัลลุเพียงธัมมาภิสมัย เพราะมีจิตต์ประวัติไปถึงพาวรีพราหมณ์ผู้เปนลุง โดยความเสียดายที่ไม่ได้มาฟังพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงนั้น ฯ นี้ควรเปนอุทาหรณ์ที่สาธุชนผู้หวังผลพิเศษในพระพุทธศาสนา จะถือเอาเปนเหตุเครื่องเตือนจิตต์ ปลดเปลื้องมานะความถือตนว่าตนดีกว่าท่าน ตนเหมือนกับท่าน หรือตนเลวกว่าท่าน ปลดเปลื้องทิฏฐิอันให้เหนไปว่า ส่วนนั้นดีส่วนนี้ไม่ดี เสียงนี้ไพเราะเสียงนั้นไม่ไพเราะ ควรแก่ตนบ้างไม่ควรแก่ตนบ้างเสีย และเครื่องกังวลทั้งปวง อันจะเปนอันตรายแก่การฟังธรรมเสีย มึ่มุ่งอยู่เพียงว่าธรรมเทศนานั้นใจความว่าอย่างไร หมายความเพียงไหน ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติอย่างไร ดังนี้ ก็คงจะเปนผู้ที่ได้เหนธรรมอันประณีต และทำกิเลศในสันดานตนให้สิ้นไปโดยควรแก่วิสัย ฯ เมื่อโชตกมาณพกราบทูลปรารภที่จะถามปัญหาโดยอาการที่อยากฟังแลรับรองจะศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนด้วยประการนี้แล้ว ฯ

(คาถาที่ ๒) สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเตือนโชตก

มาณพว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงเปนผู้มีปัญญารักษาตน เปนผู้มีสติ ทำความเพียรในศาสนานี้และ ท่านได้ฟังเสียงแต่สำนักเราแล้ว พึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนเถิด ดังนี้ ฯ

มีวรรณนาว่า ผู้มีปัญญารักษาตน มีสติแลความเพียรอันเปนไปในธรรมวินัย ย่อมเปนผู้สามารถศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน ให้บัลลุผลประจักษ์โดยควรแก่กาล ด้วยกำจัดกิเลศตัณหาแลกรรมอันเปนเหตุสืบต่อสังขาร คือกองทุกข์อันไม่มีที่สิ้นสุด ให้หยุดให้ดับลงได้ เพราะผู้ที่จะบัลลุคุณความดีมีความสุขเต็มภูมิ ด้วยยังกิจน้อยใหญ่ที่ต้องประสงค์ให้สำเร็จโดยชอบล้วนต้องอาศัยคุณ ๓ ประการนี้เปนหลักแห่งความประพฤติ แม้สมเดจพระบรมศาสดาที่ได้บัลลุพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ ก็ด้วยทรงอาศัยพระบารมีธรรม ๓ ประการนี้เปนปัจจัย จึ่งได้ตรัสสรรเสิญไว้แต่ละอย่าง ๆ มีปริยายเปนอเนกประการ ดังพระพุทธบรรหารแสดงคุณของปัญญาว่า ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต ปัญญาเปนแสงสว่างในโลก ปญฺญา นรานํ รตนํ ปัญญาเปนรตนะของนรชน ปญฺญาชีวีชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ ปราชญ์ได้กล่าวชีวิตของผู้เปนอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด เปนต้น ฯ ก็บุทคลผู้จะมีปัญญาอย่างสูงถึงรักษาตนด้วยดี ทำชีวิตของตนให้ประเสริฐ ต้อง

รู้จักอุบายที่จะให้เกิดปัญญา แลมีสติประกอบความเพียรให้ชอบแก่เหตุ เพราะปัญญาย่อมเกิดมีแต่การทำของบุทคล คือหมั่นสดับตรับฟังโดยกาล หมั่นคิดอ่านซบซ้อที่ได้สดับแล้วให้เหนจริงแจ่มแจ้ง เจริญภาวนาโดยสมถวิธีแลวิปัสสนาวิธี จึงจะมีปัญญาพิเศษสมบูรณ์ขึ้นได้ ดุจเทศนานัยว่า โยคา เว ชายเต ภูริ ปัญญาย่อมเกิดเพราะความประกอบ ถ้าเว้นการประกอบเสียแล้ว แม้ถึงปัญญาจะมีอยู่บ้างก็จะไม่ปรากฏ ดังพระพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า อโยคา ภูริสํขโย ความสิ้นไปแห่งปัญญา เพราะความไม่ประกอบ ฯ

อนึ่งผู้มีสติระลึกได้ก่อนแต่ทำแต่พูดแต่คิด เมื่อทำพูดคิดแล้วก็ระลึกได้ ย่อมเปนเหตุให้เลือกประกอบแต่ในทางที่ชอบ เพราะสติเปนคุณมีอุปการมาก อันบุทคลอบรมให้บริบูรณ์มั่นคงแล้ว ย่อมประสิทธิ์ประสาทสิ่งที่ต้องประสงค์ให้ไม่มีประมาณ เปนคุณที่บุทคลต้องใช้ในที่ทุกสถาน ในกิจการทุกอย่าง สมดังเถระภาษิตว่า สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา สติจำปราถนาในที่ทั้งปวง เพราะผู้ที่ไม่มีสติเปนเหมือนคนหลับ จะจับจะทำอะไรย่อมได้บ้างเสียบ้าง ดังฝันดีฝันร้ายปนกันอยู่ฉนั้น สติเปนธรรมเครื่องตื่นจากหลับไม่ต้องฝัน สมด้วยบาลีประพันธ์ ในสคาถวรรค

สังยุตตนิกายว่า สติ โลกสฺมิ ชาคโร สติเปนธรรมเครื่องตื่นในโลก ฯ เหตุนี้สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าจึ่งทรงแสดงอุบายที่ให้เกิดสติไว้เปนหลายประการ เช่นสติปัฏฐาน ๔ แลอนุสสติ ๑๐ เปนต้น เพื่อให้บุทคลผู้เหนคุณแล้ว มีมนสิการประกอบความเพียรให้เปนผู้มีสติไพบูลย์ เปนคนไม่อยู่ปราศจากสติ เปนคนไม่ประมาท เปนผู้ไม่ตาย มีใจยินดีในธรรมเปนโคจรของพระอริยเจ้า มีความเพ่งเปนปรกติ มีความเพียรต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย มีความบากบั่นมั่นคง แลให้มีปัญญาถูกต้องพระนิพพานอันเกษมจากโยคะอย่างยิ่งเปนที่สุด ฯ

ก็บุทคลจะเปนผู้มีปัญญาแลสติทั้งสองประการจำเริญกล้าหาญเต็มที่ ก็ด้วยอาศัยความเพียรเปนแม่แรงดังกล่าวแล้ว ความเพียรจึ่งเปนคุณอันใหญ่หลวง บุทคลใดมาละเลยล่วงความเพียรเสียแล้ว ย่อมคลาดแคล้วจากประโยชน์ทั้งปวง อันจะพึ่งสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงดังนี้ จึ่งมีพระพุทธภาษิตแสดงอานิสงส์ของความเพียรไว้ว่า วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ คนย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ฯ อันความเพียรนี้ เปนกำลังสำคัญในอันที่จะให้ตรัสรู้ธรรมเปนส่วนมากเสมอด้วยสติ จึ่งตรัสไว้ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ถึง ๙ ประการ ไม่มีธรรมประเภทอื่นจะมากกว่า แลนอกจากนี้ สมเดจพระผู้มี

พระภาคเจ้าก็ได้ตรัสสรรเสิญจาตุรงคมหาปธาน คือความเพียรอย่างใหญ่ ไม่เหนแก่อังคาพยพสิ้ โดยพระบาลีว่า

กามํ ตโจ นหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ

เปนต้น มีความว่าเลือดเนื้อในกายของเราเหือดแห้งไปเถิด จงเหลือแค่เอ็นหนังกระดูกก็ตามที ผลนั้นใดจะพึงถึงได้ด้วยเรี่ยวแรงบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่ถึงผลนั้นแล้ว แลจะหยุดเพียรเสียจักเปนอันไม่มี ฯ ข้อนี้เปนอุทาหรณ์ที่น่าจับใจยิ่งนัก เพราะเหตุว่าสมเดจพระบรมศาสดาจารย์ แม้ทรงอบรมพระสันดานให้เต็มด้วยพระบารมีธรรมแล้ว ยังต้องบากบั่นพากเพียรเปนประการใหญ่จึ่งสำเร็จ บ่งชัดว่าผู้ปฏิบัติจำต้องมีสติปัญญาทำความเพียรจึ่งจะประสบผลที่ต้องประสงค์ ฯ สมเดจพระบรมศาสดาทรงเตือนโชตกมาณพให้เปนผู้มีปัญญารักษาตน เปนผู้มีสติทำความเพียรแล้วสดับพระธรรมเทศนาเพื่อศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน อันจะให้ล่วงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ด้วยทรงเหนอำนาจประโยชน์ ดังวิสัชชนามาด้วยประการฉนี้ ฯ

(คาถาที่ ๓) ลำดับนั้นโชตกมาณพกราบทูลสรรเสิญพระคุณแสดงความเคารพแล้ว ทูลวิงวอนให้พระองค์ปลดเปลื้องความ

สงสัยของตนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้วิสุทธิเทพ ข้าพระองค์ได้เหน พระองค์เปนพราหมณ์ผู้หากังวลมิได้ เปนไปอยู่ในมนุษยโลก เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์ขอถวายนมัสการพระองค์ ข้าแต่พระองค์ ผู้ศากยวงศ์ ผู้มีจักษุเหนธรรมรอบข้าง ขอพระองค์ทรงปลดเปลื้อง ข้าพระองค์เสียจากความสงสัยเถิด ฯ

โดยอธิบายว่า โธตกมาณพได้เหนสมเดจพระบรมศาสดา มีพระอินทรีย์สงบรงับเปนที่น่าเลื่อมใส ทั้งทรงแสดงพระธรรม เทศนาประกอบด้วยเหตุผลไพเราะ มีมาณพทั้งสี่กับบริวารได้ยอม ตนเปนสาวกอุปสมบทในพระศาสนาเปนพยานดังนั้น เปนเหตุให้ ลงสันนิษฐานว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเปนผู้หมดจดจากกิเลสหา กังวลมิได้ โดยรู้ทั่วถึงธรรมทั้งปวง คงจะทรงปลดเปลื้องความ สงสัยของตนเสียได้ดุจมาณพเหล่านั้น จึ่งได้กราบทูลสรรเสิญด้วย ความเลื่อมใส พร้อมด้วยความเคารพแลขอให้พระองค์ทรงปลด เปลื้องความสงสัยของตน ฯ

(คาถาที่ ๔) สมเดจพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบ ว่า ดูก่อนโธตก เราไม่อาจเพื่อจะปลดเปลื้องใคร ๆ ในโลกผู้ยัง มีความสงสัยอยู่ได้ ก็แต่ว่าท่านเมื่อรู้ตรงธรรมอันประเสริฐอย่างนี้ จะข้ามห้วงอันนี้เสียได้ ฯ

โดยบรรยายว่า ผู้ยังไม่รอบรู้ในกองสังขารทั้งปวงตามความเปนจริงอย่างไร ย่อมมีความสงสัยในทุกข์ สงสัยในเหตุให้เกิดทุกข์ สงสัยในความดับทุกข์ สงสัยในปฏิปทาอันจะให้ถึงความดับทุกข์ สงสัยในเบื้องต้นแห่งสังขาร สงสัยในเบื้องปลายแห่งสังขาร สงสัยทั้งเบื้องต้นเบื้องปลายแห่งสังขาร สงสัยในธรรมทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยมีสิ่งนั้น ๆ เปนปัจจัย แลดับไปเพราะดับเหตุอย่างนั้น ๆ ผู้สงสัยอยู่ในธรรม ๘ ประการอย่างนี้ ย่อมเปนผู้ติดอยู่ในทุกข์ ไม่แน่ในปฏิปทาที่จะพึงประพฤติในโลกนี้ว่าอย่างไรจะถึงที่สุดทุกข์ แลไม่แน่ในคติของตนอันกรรมจะให้ผลในอนาคต มีความขัดข้องหวาดหวั่นต่ออันตราย ประดุจผู้เวียนว่ายอยู่ในห้วงน้ำอันยังแลไม่เหนฝั่ง ฯ

อันการที่จะปลดเปลื้องความสงสัยนั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงทราบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ว่าสามารถจะทรงปลดเปลื้องได้ก็จริง แต่เปนกิจเนื่องด้วยความปฏิบัติตามด้วยความเพียรแลสติปัญญาของผู้นั้น เพราะพระองค์เปนแต่ผู้บอกหนทางให้ ดังพระพุทธภาษิตอันมีมาในพระธรรมบทว่า ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ ความเพียรอันท่านทั้งหลายต้องทำเอง อกฺขาตาโร ตถาคตา พระตถาคตทั้งหลายเปนแต่ผู้บอกทางให้ ฯ ถ้าผู้ใดไม่ประพฤติ

ตามคำสั่งสอนของพระองค์ ก็ย่อมเปนผู้หลงผู้เขลา ไม่รู้เท่าสังขารตามเปนจริงอยู่อย่างเดิม ฯ ต่อเปนผู้ประพฤติตามคำสั่งสอนไม่นอกทาง จึ่งจะบัลลุวิชาความรู้จริงเหนแจ้งในอริยสัจ กำจัดความสงสัยในเบื้องต้นสงสัยในเบื้องปลาย สงสัยทั้งเบื้องต้นเบื้องปลาย แลปฏิจจสมุปบาทเสียได้ ชื่อว่าเปนผู้เหนตรงธรรมอันประเสริฐ คือพระนิพพานเปนที่ดับกิเลศแลกองทุกข์โดยไม่เหลือดังนี้ สมเดจพระมหามุนีผู้เปนยอดนักปราชญ์จึ่งได้ตรัสว่าพระองค์ไม่อาจทรงปลดเปลื้องใคร ๆ ในโลกจากความสงสัยได้ ก็แต่ว่าเมื่อท่านรู้ตรงธรรมอันประเสริฐอย่างนี้แล้ว จะข้ามห้วงอันนี้คือความสงสัยอันเกิดมาแต่อวิชชาเสียได้ ฯ

(คาถาที่ ๕) โธตกมาณพกราบทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมต่อไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนพรหม ขอพระองค์ทรงพระกรุณาสั่งสอนซึ่งธรรมอันสงัดจากกิเลศ ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ่มแจ้งเถิด อย่างไรข้าพระองค์จะพึงเปนคนปลอดโปร่งไม่ติดขัดดุจอากาศ รงับกิเลศเสียได้ ไม่ต้องอาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใด เที่ยวไปในชาตินี้นี่แล ฯ

เนื้อความที่โธตกมาณพกราบทูลดังนี้ มีข้อที่จะพึงเข้าใจเพียงว่า จะให้สมเดจพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ

ซึ่งเหมาะแก่นิสัยของตน เพื่อจะได้รู้ตรงธรรมนั้นแล้วไม่ต้องสงสัย ไม่ต้องอาศัยตัณหามานะทิฏฐิ อันให้เปนไปอย่างขัดข้องดุจมีเครื่องผูกมัด เพื่อจะเปนคนปลอดโปร่งดุจอากาศ คือไปไหนไปได้ อยู่ที่ไหนอยู่ได้ ไม่เลือกว่าในบ้านหรือในป่า ที่ลุ่มหรือที่ดอนก็เหมาะเสมอกันฉนั้น ฯ เข้าในคาถาประพันธ์สรรเสริญพระอรหันต์ทั้งหลายว่า

คาเม วา ยทิ วา รญฺเญ นินฺเน วา ยทิ วา ถเล
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ ตํ ภูมิรามเณยฺยกํ ฯ

แปลว่า พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมอยู่ในที่ใด จะเปนบ้านหรือป่าก็ตาม จะเปนที่ลุ่มหรือที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเปนภูมิควรยินดี ฯ

(คาถาที่ ๖) สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เราจะบอกธรรมเครื่องระงับกิเลศในอัตตภาพนี้ ซึ่งจะเหนเองไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ที่บุทคลได้รู้แจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามพ้นตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน ฯ

การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับวาจาของโชตกมาณพประกอบกับทรงเหนอาการที่แสดงความเคารพดังนั้น ย่อมทรงทราบอัธยาศัยแลอินทรีย์ของโชตกมาณพ อันสมควรแก่พระธรรมเทศนาอย่างไร ประดุจแพทย์ผู้ชำนาญทราบสมุฏฐานแห่ง

โรคนั้น เพื่อจะให้โธตกมาณพมีสมาทานมั่นในใจว่า เมื่อรู้ธรรมใดเข้าใจแล้ว จะเปนผู้มีสติประพฤติอยู่ จนเกิดความรู้ความเหนอย่างประณีต อันประจักษ์แก่ตนในปัจจุบัน แล้วรงับกิเลศคือตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ ไม่ใช่รู้เข้าใจแล้วก็แล้วไป ดังผู้มีกระจกไว้แต่มิได้ส่องดูเพื่อจะแต่งตัวให้ดี หรือเรียนรู้แผนที่ไว้สนทนากัน หาต้องการจะไปสู่ที่นั้นไม่ ดังนี้ จึงได้ตรัสว่าจะทรงแสดงธรรมเครื่องรงับกิเลศ อันบุทคลได้รู้แจ่มแจ้งโดยเนื้อความแล้ว มีสติประพฤติอยู่จะเหนชัดด้วยตนเองในปัจจุบัน ไม่ต้องเชื่อตามคำบอกเล่า แล้วข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน ฯ

(คาถาที่ ๗) เมื่อโธตกมาณพได้สดับดังนั้น ก็มีความบันเทิงจิตติ์ยิ่งนัก จึ่งกราบทูลแสดงความยินดีในรวางนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์ยินดีธรรมเครื่องรงับกิเลศอันสูงสุดนั้นเปนอย่างยิ่ง บุทคลได้รู้ธรรมไรเล่าแจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ ฯ

การที่โธตกมาณพกราบทูลแสดงความยินดีพระธรรมเปนเครื่องรงับกิเลศอันสูงสุด ที่บุทคลรู้แจ่มแจ้งแล้วมีสติประพฤติอยู่ พึง

ข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ดังนี้ ย่อมเปนประหนึ่งทูลถวายทานบนในการที่จะปฏิบัติตาม ประกาศให้เหนชัดว่าเปนผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ดุจผ้าอันฟอกสอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อม หรือประดุจดอกประทุมชาติอันชูก้านขึ้นมาพ้นน้ำ คอยสัมผัสรัสมีพระอาทิตย์แล้วจะบานฉนั้น ฯ

(คาถาที่ ๘) สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าจึ่งทรงพยากรณ์ปัญหานั้นว่า ท่านกำหนดรู้อารมณ์อันใดอันหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน ในส่วนเบื้องต่ำ แลในส่วนด้านขวางหรือในท่ามกลางแจ่มแจ้งแล้ว ว่าล้วนเปนเครื่องติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าได้ทำความอยากเพื่อภพน้อยภพใหญ่ ด้วยประการอย่างนี้แล ฯ

พระพุทธภาษิตนี้ เปนเนื้อความแห่งธรรมเครื่องรงับกิเลศที่บุทคลรู้แจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ เปนปฏิปทาแห่งธรรมอันสูงสุด ที่บุทคลมีสติประพฤติอยู่ จักเปนผู้เหนตรงธรรมอันประเสริฐคือพระนิพพาน แลข้ามความสงสัยดุจห้วงน้ำเสียได้ ฯ มีเงื่อนที่จะพึงบรรยายเปน ๓ คือ อารมณ์แลตัณหาเปนเครื่องให้ติดในโลก ๑ ไม่ทำตัณหาเพื่อภพน้อยภพใหญ่อยู่ จักข้ามตัณหาอัน

ให้ติดข้องในโลกได้ ๑ ผู้ติดข้องอยู่ในโลกกับผู้ไม่ติดข้องอยู่ต่างกันอย่างไร ๑ ฯ

อารมณ์นั้นได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันเปนส่วนหนึ่ง ๑ ๆ แห่งโลก แต่หมายเอาเหตุที่เปนคู่กับอายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึ่งได้เรียกว่าอารมณ์ เมื่อจะจำแนกตามที่โลกเข้าใจกันอยู่ มีประเภทเปนอันมาก พึงเหนเช่นที่แสดงไว้ในอนัตตลักขณสูตร์ ในส่วนรูปเปนอาทิว่า ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เปนอดีตเปนอนาคตแลปัจจุบัน อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา เปนภายในหรือเปนภายนอก โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หยาบหรือเลอียด หีนํ วา ปณีตํ วา เลวทราม หรือประณีต ยนฺทูเร สนฺติเก วา ไกลหรือใกล้ สพฺพํ รูปํ เนตํ มม เนโสหมสฺมิ น เมโส อตฺตาติ รูปทั้งปวงนั้นเปนสักแต่ว่ารูป นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ ฯ อนึ่งตามอรรถกถานัยแสดงความต่างแห่งอารมณ์ไว้เปนหกหมวด คือต่างโดยกาล ได้แก่ส่วนที่เปนอดีตเปนอนาคตแลปัจจุบัน ๑ ฯ ต่างโดยเวทนาได้แก่ สุข ทุกข์ แลอทุกขมสุข ๑ ฯ ต่างโดยเหตุได้แก่กุศล อกุศลแลอพยากฤษ ๑ ฯ ต่างโดยภพได้แก่เทวโลก

มนุษยโลก แลอบายโลก ๑ ๆ ต่างโดยธาตุได้แก่อรูปธาตุ รูปธาตุ แลกามธาตุ ๑ ๆ ต่างโดยฐานะได้แก่ส่วนเปนเบื้องบน ส่วนเปนเบื้องต่ำ แลเบื้องขวางหรือในท่ามกลาง ๑ ๆ

สมเดจพระบรมศาสดาจารย์ ทรงแสดงแก่โธตกมาณพว่า ท่านกำหนดรู้อารมณ์อันใดอันหนึ่ง อันเปนส่วนเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง หรือในท่ามกลางแจ่มแจ้งแล้วว่าเปนเครื่องติดข้องในโลกนั้น ก็โดยทรงหมายเอาอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันต่างโดยปริยายเปนอันมากนั้น รวมลงในอาการที่ต่างโดยฐานะอันจัดเปนส่วนเบื้องบนบ้าง เบื้องต่ำบ้าง เบื้องขวางหรือในสถานกลางบ้าง ดังนี้ ๆ

การกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ตามอาการของชนสามัญผู้มี ราคะ โทษะ โมหะ ยังไม่สิ้น ย่อมรู้ตามอายตนะคือ รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เช่นเหนรูปด้วยในตา รู้ว่าขาวเหลือง หยาบเลอียด ใกล้ไกล เลวดี เหล่านี้เปนต้น ย่อมหมายเอาสี่สัณฐานแลอาการแห่งธรรมธาตุอันปัจจัยคุมขึ้นชั่วคราวเหนเพียงชั้นผิว ๆ ภายนอก แม้กำหนดรู้ใน รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ แลธรรมารมณ์ อันต่างโดยฐานะทั้ง ๓ นั้นก็เช่น

เดียวกัน แล้วหลงถือเอาอารมณ์นั้น ๆ อันเปนส่วนของโลกว่าเปนจริงทั้งข้างดีข้างชั่ว มีความถือมั่นแลเก็บไว้ด้วยสัญญาความจำหมาย ย่อมได้สุขบ้างทุกข์บ้าง ตามแต่อารมณ์จะเปนไป แลเพราะทุกข์เปนส่วนที่ไม่ปราถนา ย่อมเปนเหตุแสวงหาส่วนที่เปนเครื่องเกื้อกูลแก่ความสุข เพื่อกำจัดทุกข์ภัยอันมีมาเพราะเหตุนั้น ๆ เมื่อยังไม่รู้จักทุกข์ คือปัญจุปาทานขันธ์ตามเปนจริงเพียงไร เปนผู้ยังถือมั่นในทุกข์ ย่อมเปนผู้ถูกทุกข์รังควานร่ำไป ทุกข์ยังไม่ดับสิ้นเชิงตราบใด ความอยากแก้ทุกข์ความอยากหนีทุกข์ ความอยากได้เครื่องแก้ทุกข์ ความสดุ้งต่อทุกข์อันมีมาแต่เหตุนั้น ๆ แลความอยากได้สุข ความอยากได้เครื่องอุปการแก่ความสุข ก็ย่อมเกิดมี ความอยากนี้เรียกว่าตัณหา ท่านจำแนกไว้ ๓ คือ กามตัณหาความอยากได้วัตถุกามแลกามภพ ๑ ภวตัณหาความอยากมีอยากเปนในส่วนที่พอใจแลอยากในรูปภพ ๑ วิภวตัณหาความอยากไม่มี ไม่เปนในส่วนที่ไม่พอใจแลอยากในอรูปภพ ๑ ฯ ตัณหานี้สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เปนสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะความอยากย่อมเปนไปในอารมณ์ต่าง ๆ ล้วนเปนประเภทแห่งสังขารอันมีความแปรปรวน มีความทุกข์ประจำอยู่ทั้งนั้น ดังพระพุทธภาษิตประพันธ์ว่า สังขารา ปรมา

ทุกฺขา สังขารทั้งหลายเปนทุกข์อย่างยิ่ง ฯ การที่สัตว์บุทคลไม่รู้จักทุกข์ตามเปนจริงอย่างไร ให้ตัณหาเปนไปในอารมณ์นั้น ๆ ย่อมเปนเหตุสืบต่อทุกข์ในโลกไม่ขาดสาย เพราะเหตุนี้อารมณ์นั้น ๆ แลตัณหาในอารมณ์ จึ่งปรากฏว่าเปนเครื่องติดข้องอยู่ในโลก ฯ อันที่จริงแต่ลำพังทุกข์คืออุปาทานขันธ์ ๕ อันได้มาเพราะอาศัยตัณหาในก่อน แม้เปนของหนักถ้ารู้จักผ่อนผันไม่ถือมั่น ไม่มีตัณหาเปนอาหาร ไม่แส่หาสังขารอื่นอีก เมื่อมีกิจอันจำจะต้องทำก็ทำไปตามน่าที่ เช่นนี้ ทุกข์นั้นก็จะดับไปตามธรรมดาของสังขารในไม่ช้า ได้ในคาถาพุทธภาษิตว่า

นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ อญฺญํ ภารํ อนาทิย
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต ฯ

บุทคลวางภาระอันหนักเสียแล้ว ไม่ถือเอาสิ่งอื่นเปนภาระอีก จะเปนผู้ถอนตัณหาทั้งรากได้ หมดความปรารถนาแล้ว ปรินิพพานดังนี้ ฯ

บุทคลมากำหนดรู้อารมณ์ว่าเปนเครื่องติดข้องอยู่ในโลกแจ่มแจ้งอย่างนี้แล้ว เปนผู้มีสติไม่ทำตัณหาความอยากเพื่อภพน้อยภพใหญ่ คือไม่อยากเพื่อความมีเพื่อความเปนตามอารมณ์ทั้งน้อยแลใหญ่ เพราะเหนความมีความเปนแห่งอารมณ์คือภพ เปนเหตุ

แห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ที่ตนไม่ปราถนา โดยมีสติกำหนดรู้อายตนะทั้งภายใน แลภายนอก กำหนดรู้สัมผัสส์แห่งอายตนะ รู้เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสส์นั้น รู้สัญญาอันจำได้หมายไว้ รู้ความคิดอ่านอันแล่นไปตามอารมณ์นั้นตามความเปนจริงว่า ไม่เที่ยงไม่ทนถาวรไปถึงไหน เกิดขึ้นด้วย แปรไปด้วย ดับไปด้วยอยู่โดยปรกติ เปนไปกับด้วยทุกข์ไม่มีประมาณ ประดุจความมีความเปนทั้งสิ้นมีปรากฏอยู่เฉภาะหน้า ฯ ตัณหาความอยากในอารมณ์นั้นย่อมไม่เกิดขึ้น ย่อมดับอุปาทานความถือมั่นอันเปนเหตุดับภพ เมื่อไม่มีภพความเกิดในโลกย่อมไม่มี ฯ ถ้าทำเหตุคือตัณหาเพื่อภพน้อยภพใหญ่อย่างใดอย่างหนึ่งไว้แล้ว ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณะทุกข์ก็ย่อมตามมา จะหลีกเลี่ยงไม่รับหาไม่ได้ คงต้องเปนไปตามวิสัยของโลกกว่าจะสิ้นกรรมสิ้นวิบาก ฯ

อันโลกนั้นท่านจำแนกไว้โดยประเภทเปน ๓ คือ สังขารโลกได้แก่สภาวธรรมทั้งสิ้นอันเปนไปตามคติแห่งธรรมดา คือเปนไปตามปัจจัย โดยคุมกันขึ้นปรากฏเปน รูป เสียง กลิ่น รศ โผฎฐัพพะ ธรรมารมณ์บ้าง เปลี่ยนแปลงเปนอย่างอื่นไปบ้าง สลายจากรูป เสียง กลิ่น รศ โผฎฐัพพะ ธรรมารมณ์จนไม่

ปรากฏบ้าง แล้วแต่เหตุปัจจัยจะบันดาลให้เปนไป ๑ ๆ สัตวโลก ได้แก่สังขารมีวิญญาณครอง รวมทั้งเทวดามนุษย์ดิรัจฉานแลเปรต อสุรกาย ๑ ๆ โอกาศโลกได้แก่แผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ แลพฤกษาชาติ ติณชาติ อันคุมกันขึ้นเปนส่วน ๆ โดยธรรมดา รวมทั้งวัตถุที่ประดิษฐ์ขึ้นอันเปนที่อาศัยของสัตว์ ๑ ๆ โลกทั้ง ๓ อันต่างโดยอาการเหล่านี้ บางส่วนเปนสิ่งให้โทษ เพราะเปนข้าศึก เหตุทำลายล้างผลาญเครื่องอุปการแก่ความสุขโดยปรกติ บางอย่างให้คุณ เพราะเปนเครื่องอุปการแก่ความสุข แลเปนเครื่องเกื้อกูลแก่เครื่องอุปการแห่งความสุข แต่กลับให้โทษได้ในเมื่อประกอบเกินพอดี บางอย่างเปนสิ่งให้คุณด้วย เปนสิ่งให้โทษด้วย แล้วแต่การประกอบ ๆ บุทคลผู้เขลาไม่รู้เท่าส่วนเหล่านั้นตามเปนจริงอย่างไร เหนโลกเปนส่วน ๆ โดยเปนอารมณ์ที่เปนคู่กับอายตนะภายใน เพียงชั้นสมมติบัญญัติ ย่อมประกอบในส่วนอันให้โทษ ละเลิงในสิ่งอันอาจให้โทษ แลย่อมเพลิดเพลินย่อมติดในสิ่งอันให้คุณ ย่อมได้เสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง อันสิ่งนั้น ๆ พึงอำนวย เปนผู้หวั่นไหวในโลกธรรมทั้ง ๘ เปนผู้อัน

ใคร ๆ ย่อมขู่หรือล่อให้เปนไปตามปราถนา ชื่อว่าเปนผู้ติดอยู่ในโลก หมกอยู่ในโลก ฯ

ฝ่ายบัณฑิตผู้พิจารณาโลกอยู่ เหนตามความเปนจริงอย่างไรแล้ว ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม อันใคร ๆ ไม่อาจขู่หรือล่อให้เปนไปตามปราถนา ชื่อว่าเปนอิศระด้วยตน เปนผู้มีสุขอันประณีตส่วนเดียว เพราะเหตุนี้สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระมหากรุณา จึงตรัสชักชวนชนทั้งหลายให้พิจารณาโลกว่า

เอถ ปสฺสถิมํ โลกํ จิตฺตํ ราชรถูปมํ
ยตฺถ พาลา วิสีทนฺติ นตฺถิ สํโค วิชานตํ ฯ

ท่านทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการดุจราชรถที่คนพาลทั้งหลายหมกอยู่ แต่ผู้รู้หาข้องอยู่ไม่ ฯ

อันผู้มีสติพิจารณาโลกอยู่ย่อมเปนประดุจผู้ขยายตนออกให้เชื่องขึ้นไปลอยเด่นอยู่เหนือโลก ไม่เกี่ยวข้องด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งแลย่นโลกทั้งมวญให้เล็กลงเปนของปรากฏเฉภาะหน้า แม้ว่าสัตว์ทั้งหลายที่กำลังเกิดอยู่แลตายอยู่นับด้วยหมื่นด้วยแสนก็ดี ที่มีสุขบ้างทุกข์บ้าง อันเปนอยู่ต่าง ๆ โดยเกือกูลอุดหนุนกันบ้าง โรคภัยเบียดเบียนอยู่บ้าง รบราฆ่าฟันล้างผลาญกันบ้างก็ดี บันดา

มีในโลกย่อมปรากฏอยู่ในที่อันเดียวกัน เหมือนดังแม่ครัวหุง
เข้าย่อมเหนหม้อเข้าอันเดือดอยู่ด้วยอำนาจแห่งไฟเผา มีฟองผุด
ขึ้นดับไปอยู่ในที่นั้นเปนต้น ก็ย่อมจะเปนคนรู้แจ้งโลกชัดเจนว่า
เปนที่น่าเบื่อหน่าย เพราะเต็มไปด้วยทุกข์ แล้วไม่กำหนัด
ยินดี ไม่อยากเพื่อความมีความเปนอย่างไรในโลก เปนผู้มีสติ
ประพฤติอยู่ เปนผู้พิจารณาเหนอายตนะภายในภายนอกแล
วิญญาณ อันต่างโดยประเภทเปนอันมากนั้นเปนเหมือนอันเดียว
กัน มีความเกิดขึ้นอยู่ในเบื้องต้นด้วย ดับไปในที่สุดด้วย เหน
ทั้งเกิดขึ้นแลดับไปในปัจจุบันด้วย มีสติกำหนดรู้อยู่ว่าส่วนนั้น ๆ เปน
แต่สักว่าเพียงอารมณ์อาศัยระลึก เมื่อสติกำหนดรู้อย่างนี้ ประพฤติ
อยู่โดยอาศัยปัญญาแลความเพียรดังทรงเตือนไว้ข้างต้น ย่อมจะ
เปนคนดับตัณหาเพื่อภพน้อยภพใหญ่ได้ จะเปนผู้เหนตรงธรรม
อันประเสริฐแลข้ามพ้นความสงสัยดุจห้วงน้ำเสียได้ จักเปนผู้รงับ
กิเลศเสียได้ จักเปนผู้ปลอดโปร่งไม่ติดขัดดุจอากาศ เปนผู้มี
อำนาจเต็มที่ ไม่ต้องห่วงใยอาลัยพัวพัน ไม่ต้องกระศัลย์โศก
เศร้าเพราะพ้นเสียจากโลก อันประกอบด้วยทุกข์แล้ว ไม่ต้อง
อาศัยอะไร เที่ยวไปในชาตินี้ ฯ

เมื่อสมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์ปัญหา โดย

พระพุทธภาษิตจบลงแล้ว โธตกมาณพกับบริวารพันหนึ่งได้สำเร็จพระอรหัตตผล ประดิษฐานตนในเอหิภิกขุอุปสมบททรงจีวรสังฆาฏิบาตร์ ถวายอภิวาทสมเดจพระบรมโลกนารถ ประกาศว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเปนศาสดา ข้าพระองค์เปนสาวก แม้ชนพวกอื่นเปนอันมาก ก็บังเกิดธรรมจักษุบัลลุโลกุตตราริยผล โดยสมควรแก่อินทรีย์สามารถของตนณะสถานที่นั้น ด้วยประการฉนี้ ฯ

คุณแม่บุญเรือน โตงบุญเติม
อนุสรณ์

คณะสามัคคีวิสุทธิ และ ผู้ร่วมงานบุญในอดีต
ได้จัดพิมพ์ชำร่วยเป็นที่ระลึก
ด้วยความเคารพรักอย่างลึกซึ้ง
ในงานบำเพ็ญกุศล ฌาปนกิจศพ
คุณแม่บุญเรือน โตงบุญเติม
วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๐๗
ณ วัดธาตุทอง อำเภอพระโขนง พระนคร





พระพุทโธองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมากรในโบสถ์
วัดสารนาถธรรมาราม อำเภอแกลง จังหวัดระยอง
เป็นพระพุทธรูปที่คุณแม่นำชาวคณะสร้าง และทำพิธีอธิษฐานเป็นพิเศษ
สร้างเสร็จ ๒๖ ก.พ. ๒๔๙๖ ประกอบพิธีสมโภชที่วัดสัมพันธวงศ์
๔-๑๓ มีนาคม ๒๔๙๙ อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธาน
วัดสารนาถธรรมาราม ๗ มี.ค. ๒๔๙๙
เวลา ๖.๐๙ น. เคลื่อนกระบวนไปถึงวัดสารนาถธรรมาราม เวลา ๑๖.๐๐ น.

๑. บุญเรือนอนุสรณ์

โดย

พระมหารัชชมังคลาจารย์

อุบาสิกาบุญเรือน โตงบุญเติม เป็นคนมีศรัทธา หาโอกาสบริจาคทาน รักษาศีลฟังธรรมในวันธรรมสวนอุโบสถ และฟังพระธรรมเทศนาที่ศาลาวัดสัมพันธวงศ์ ซึ่งมีประจำวันตลอดมา ครั้นเมื่อเข้าใจธรรมวินัยกว้างขวางขึ้น ก็พยายามศึกษาปฏิบัติถึงขั้นสมถวิปัสสนาร่วมกับคณะอุบาสิกาที่มาฟังธรรมเวลาค่ำ คือนอกจากชาวบ้านที่มาฟังธรรมแล้ว ก็มีสตรีที่มีศรัทธามาถือบวชเป็นชีนุ่งขาวอยู่หลายคน เมื่อแสดงเทศนาจบแล้ว ก็เริ่มถามความเข้าใจและความกำหนดจดจำ ตลอดถึงแนะอุบายที่จะเป็นอุปการแก่การปฏิบัติธรรมทั่ว ๆ ไป เมื่อแนะนำสั่งสอนนานเข้า ก็เลื่อนไปแสดงธรรมที่ละเอียดขึ้นไปโดยลำดับ นับว่าเป็นขั้นสมถภาวนา อุบายทำใจให้สงบบ้าง เลื่อนไปถึงขั้นวิปัสสนาภาวนา อุบายที่จะทำใจให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงตามพระธรรมวินัย หรือตามพระพุทธประสงค์ที่แท้จริงบ้าง วันละประมาณครึ่งชั่วโมง หรือชั่วโมงเศษบ้าง

ในบรรดานักศึกษาธรรมที่ประชุมในยุคนั้น รู้สึกว่าอุบาสิกาบุญเรือน เป็นผู้ที่เข้าใจเนื้อความของธรรมได้ดี และเป็นผู้กล้าหาญ กล้าตอบ กล้าพูด มีปฏิภาณได้ถ้อยได้ความ ถือเอาอรรถรสได้ เมื่อพูดจาแนะนำปรับความเข้าใจทางทฤษฎีพอควรแก่เวลาแล้ว ก็เริ่มนำบูชาอาราธนากัมมัฏฐานประกอบภาคปฏิบัติต่อไป โดยปกติก็ใช้เวลาประมาณชั่วเล่มธูป แล้วตรวจน้ำ เสร็จเลิกประชุม ระยะต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๐ อุบาสิกาบุญเรือนมีศรัทธากล้าขึ้น ก็ลาสามีมาบวชเป็นชีอยู่ที่ศาลาวัดสัมพันธวงศ์ จะเป็นกี่ปีจำไม่ได้ ได้ความว่าเธอทำความเพียรมาก ได้เห็นผลเป็นที่

พอใจหลายอย่าง แล้วก็ลาจากนุ่งขาวไปอยู่บ้านพักตำรวจกับ ส.ต.ท. จ้อย ผู้สามี แต่ก็ยังบำเพ็ญกุศลฟังธรรมอยู่เนือง ๆ สำหรับ ส.ต.ท. จ้อย เคยลาราชการขออุปสมบทตามประเพณีที่วัดสัมพันธวงศ์ ๓ เดือนเศษ แล้วลาสิกขาบทออกไปรับราชการตามเดิม ภายหลัง ส.ต.ท. จ้อย ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ระยะต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๒ อุบาสิกาบุญเรือน ก็ศรัทธาเข้ามาบวชนุ่งขาวอยู่ที่ศาลาอีก แต่ก็มีเหตุให้เธอต้องลาจากการนุ่งขาวไปอีก แต่อาศัยธรรมที่ได้ปฏิบัติศึกษา มีความซื่อสัตย์สุจริต ฝึกกายวาจาจิต ให้มีอำนาจประกอบด้วยมีเมตตาธรรม ได้ช่วยนวดช่วยรักษาผู้ที่ป่วยไข้ตามที่รู้จักได้ผลดี ก็มีผู้หานวดมากขึ้น และมีผู้เอื้อเฟื้อมาก บางท่านก็นัดให้ไปอ่านหนังสือธรรมให้ฟังด้วย

เมื่ออุบาสิกาบุญเรือนมีอายุมากขึ้นก็มีความเพียรพยายามยิ่งขึ้น ไม่ละทิ้งการปฏิบัติ จึงมีความรู้ความสามารถกว้างขวาง เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปมากขึ้นตามลำดับ ถึงกับมีผู้พอใจร่วมกันปลูกสร้างบ้านพักให้ที่ถนนวิสุทธิกษัตริย์ ในที่ดินของคุณสม คุณพัชนี พรพิบูลย์ บ้าง สร้างบ้านพักให้ในที่ดินของ น.ส. วาย วิทยานุกรณ์ ที่บ้านนาซา ตำบลปากน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยองบ้าง และแห่งที่สาม คุณหลวงและคุณนายแช่มวิชาสอน ได้สร้างบ้านให้อยู่ในที่ดินของคุณหลวงและคุณนายที่พระโขนง มีผู้เคารพนับถือไปฟังและสนทนาธรรม ขอให้ช่วยรักษาตัวเนือง ๆ ตลอดถึงไปประชุมไหว้พระสวดมนต์ เวลาบ่ายวันอาทิตย์วันละมาก ๆ เธออาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้เผยแผ่พระศาสนาและรักษาคนไข้ด้วยเมตตาต่อมาจนถึงแก่กรรม

อุบาสิกาบุญเรือน โตงบุญเติม แม้จะได้ย้ายที่อยู่ไปอยู่ที่อื่นแล้ว ก็หาโอกาสมาบำเพ็ญกุศลมีการรักษาศีล ฟังธรรมที่วัดสัมพันธวงศ์อยู่บ่อย ได้ช่วยขวนขวายในกิจการที่ควรทำตามสามารถ ตลอดถึงชักชวนผู้มีศรัทธาที่คุ้นเคยไปบำเพ็ญกุศล

มีทอดกฐิน ทอดผ้าป่าเป็นต้น ตามวัดต่าง ๆ อีกหลายแห่งหลายจังหวัด เช่นที่วัดสารนาถธรรมาราม จังหวัดระยอง และที่วัดอาวุธวิกสิตารามเป็นอาทิ นับว่าเป็นผู้สามารถชักนำในการกุศลเป็นกำลังแก่การพระศาสนาเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีความสามารถได้แนะนำให้คนสนใจในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก เพราะได้ช่วยรักษาการป่วยไข้ให้หายโรคภัย มีผู้รู้จักนับถือมากทั้งภาคอิสาณและภาคพายัพมีเชียงใหม่เป็นต้น ซึ่งมีผู้เขียนให้ปรากฏไว้แล้ว ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๒ อาตมาภาพได้ไปช่วยทนุบำรุงก่อสร้างวัดทางจังหวัดระยองหลายวัด โดยเฉพาะเป็นประธานก่อสร้างอุโบสถวัดสารนาถธรรมาราม อำเภอแกลง จังหวัดระยอง อุบาสิกาบุญเรือนได้ช่วยบอกบุญญาติมิตร ศิษย์พวกพ้องมาช่วยร่วมการกุศล เพื่อช่วยการก่อสร้างอุโบสถเป็นอันมาก และหล่อพระประธานก็ได้ช่วยจัดการตกลงกับช่างและหาทุนด้วยซึ่งมีปรากฏในประวัติพระพุทโธใหญ่แล้ว แม้เธอเป็นศิษย์รับการศึกษาจากสำนักนี้แต่อยู่ในฐานเป็นกัลยาณมิตรและเป็นสหาย ในการสร้างบารมีคนสำคัญผู้หนึ่ง ซึ่งยากที่จะหาผู้เสมอเหมือน สร้างอุโบสถและพระประธานราคา ๒ ล้านเศษนั้น ก็เป็นส่วนที่อุบาสิกาบุญเรือน ช่วยขวนขวายบอกพวกพ้องมาร่วมการกุศล เป็นอุปการคุณควรระลึกในราว ๒ แสนบาท อาตมภาพขออนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง เพราะน้อยคนจะทำได้ และเป็นการกุศลที่ชูใจให้ปลอดโปร่งเป็นอันมาก หากเธอจะสถิตในสถานใด ขอจงได้ประสพสุขสันติสมปรารถนานิรันดร เทอญ.

พระมหารัชชมังคลาจารย์*

(พระมหารัชชมังคลาจารย์)

วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร

๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

---

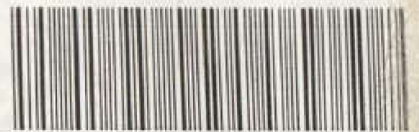
* *เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์และเป็นอาจารย์สอบธรรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน คุณแม่บุญเรือน โตงบุญเติม*



ของนานากวี

— และ —

นักประพันธ์



พระรัชชมงคลมุนี

นางวรรณ กรรณสูต นางวิจิตรรัถการ

และ

สหธรรมิก คณะวัดสัมพันธวงศ์ (เกาะ)



พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน

ในงานกฐิน วัดทองล่าง อำเภอพระโขนง พระนคร

สำนักสงฆ์ท่ากะสาว อำเภอท่าประดู่, วัดสมมติเทพฯ

อำเภอแกลง ระยอง, วัดเสาธงกลาง อำเภอบางพลีใหญ่

สมุทรปราการ, และ วัดศรีมงคล (วัดใต้)

อำเภอยะโสธร อุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๔๘๑

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ

กรุงเทพ ฯ

สมบัติ ๓ ประการ

ของ

เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์

มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ เป็นของกลาง ที่ผู้ฉลาดสามารถพากเพียรตามทางพระพุทธศาสนามีสิทธิ์จะพึงได้พึงถึง ไม่จำกัดกาล แต่ไม่ใช่ฐานะที่คนเขลา เกียจคร้าน อ่อนแอ จะพึงได้พึงถึง ๆ

ธรรมดาย่อมสร้างมนุษย์มา ให้มีรูปร่างอวยวะพิเศษพร้อมเพรียง เพื่อมีสิทธิ์เสวยสมบัติทั้งสาม อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสามอย่างนั้น คือมี ๒ ตาสำหรับดูให้รู้จักรูปทั้งปวง มี ๒ หูสำหรับฟังให้รู้จักเสียงทั้งปวง มีจมูก ๒ ช่องสำหรับรู้กลิ่นทั้งปวง มีลิ้นสำหรับรู้รสทั้งปวง มีกายสำหรับรู้สัมผัส เย็น ร้อน อ่อนแข็ง, มีปากสำหรับพูด, มีแขน ขา มือ เท้า ทั้งซ้ายขวา สำหรับประกอบการงานทั้งปวง มีมันสมองและจิตต์ใจสำหรับคิดนึก มีวิญญาณสำหรับรู้แจ้งอารมณ์ คือส่วนที่ผ่านอวยวะนั้น ๆ มีเวทนา การเสวยอารมณ์ คือรู้จักสุขทุกข์และกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ มีสัญญา ความจำได้หมายรู้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ มีสังขารความคิดอ่านสำหรับปรุงแต่งกาย วาจา จิตต์ ให้สะอาด และให้มีอำนาจ

สามารถแคล่วคล่องว่องไว พอที่จะประสิทธิกิจการให้สำเร็จสมความปรารถนา เป็นอันว่ามีเครื่องมือพิเศษพอที่จะศึกษาศิลปวิทยามาด้วยกัน มีฐานะที่จะประกอบการอาชีพ และบำเพ็ญประโยชน์สุขให้ไพบูลย์ด้วยกัน ฯ

แต่ผู้ใดไม่นิยมการศึกษาศิลปวิทยา ไม่พยายามอบรมฝึกฝนจิตต์ให้ดี มีนิสสัยโลเล ไม่ทำอะไรจริง อ่อนแอ ไม่กล้าหาญทนทานต่อความยากลำบาก มีความเห็นผิดพลาดจากเหตุผล เขลาตีราคาตนเกินฐานะ เหล่านี้ เมื่อเคยมีอย่างไร ก็คงอยู่อย่างนั้นหรือหนักขึ้นเช่นนี้ ชื่อว่าไม่รู้จักรักษา ไม่รู้จักทำนุบำรุง ไม่รู้จักใช้สอยเครื่องมือให้ดี ไม่รู้จักรักษาใช้สอยสมบัติอันมีค่าของตนให้เป็นประโยชน์ เขาย่อมประสพแต่ทุกข์โทษอเนกประการ เช่นตั้งตนไม่ได้ทั้งในคติโลกและคติธรรม ไม่ได้ประโยชน์สุขที่ประณีตยั่งยืน มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยอาการขัดข้องฝืดเคืองทุกข์ร้อนต่าง ๆ เพราะยากจนขัดสน ถูกคนและสัตว์เบียดเบียน ถูกประหัตประหารล้างผลาญ และถูกดูหมิ่นต่าง ๆ เหมือนอย่างสมบัติภายนอก เช่นมีสวน มีนา ไม่รู้จักรักษาทำนุบำรุงก็จะรกร้างเป็นป่า หรือว่าไม่ได้ผลพอค่าสมพัตสรอากรก็จะต้องตกเป็นสิทธิ์ของผู้อื่น มีแก้วแหวนเงินทองใช้และรักษาไม่ดีก็จะมีแต่ผู้ปองร้าย มีวัว ควาย ช้าง ม้า ไม่รู้จักรักษาใช้สอยปล่อยให้ประทุษร้ายทรัพย์สินของผู้อื่น ก็จะต้องถูกปรับไหม มีศัสตราวุธไม่รู้จักรักษาไม่รู้จักใช้ ก็จะกลายเป็นเครื่องประหารตน

เอง เหล่านี้เป็นต้น แทนที่เขาจะเห็นโทษของตนเอง เขามักบ่นเพ้อติเตียนยกโทษป้ายร้ายให้ผู้อื่น แม้ท่านผู้มีอุปการะคุณเป็นอันมาก เช่น ว่าบิดามารดาให้อุปการะแก่เขาไม่เพียงพอบ้าง ครูอาจารย์สั่งสอนอบรมให้เขาไม่ดีบ้าง โชคไม่อำนวยบ้าง พระพุทธศาสนาที่สั่งสอนให้คนหมั่นตั้งแต่ชั้นต่ำจนถึงชั้นสูงสุด ติเตียนการเกียจคร้านและช้าและประมาทมัวเมา เขาก็อาจว่า สั่งสอนให้คนเกียจคร้านบ้าง ให้ทำการค้าและอาชีพต่าง ๆ งุ่มง่าม ล่าช้าล้าสมัย ไม่เทียมทันชาวต่างประเทศบ้าง โดยถือเอาเลศที่สอนให้มักน้อยปล่อยวางซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง เป็นปฏิปทาของผู้มุ่งพระนิพพานเข้ามาขัดขวาง เขาจึงเป็นคนดีแต่พูด ตั้งตนไม่ได้ ไร้จากคุณธรรม คือไม่ได้เสวยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ฯ

ส่วนผู้ที่นิยมการศึกษาศิลปวิทยา หมั่นแสวงหาความรู้ความชำนาญในกิจการ ตามควรแก่กาละเทศะ ย่อมขยับฐานะของตนให้เลื่อนสูงขึ้นสู่ภูมิชั้นที่มั่นคงหลักแหลม รู้จักรักษา รู้จักบำรุง รู้จักใช้กำลังร่างกาย กำลังความคิด กำลังปัญญา สามารถให้ประกอบกิจสำเร็จโดยชอบ ทั้งส่วนที่เนื่องด้วยครอบครัว ทั้งส่วนภายนอกส่วนภายใน ที่จำต้องอาศัยและเนื่องกัน ด้วยความกล้าหาญทนทานไม่ย่อท้อต่อข้อขัดข้องลำบาก ฝึกหัดกาย วาจา ใจ ให้แคล่วคล่องว่องไว มีไหวพริบพอจะบำเพ็ญกรณียกิจ และเอาชะนะเหตุการณ์อันจำต้องผจญ คนเช่นนี้เขาจะอยู่ที่ไหน ในพระนครหรือชนบท

ก็ย่อมตั้งตัวได้ และถึงความเป็นใหญ่เป็นโต เป็นที่พึ่งพิง เป็นที่รักใคร่นับถือของญาติมิตรพวกพ้อง ถ้าได้มีโอกาสเล่าเรียนศึกษาจากสถานศึกษาชั้นสูง ก็ยิ่งเป็นกำลังให้เขาขยายกิจการงานใหญ่โตได้สะดวก ถ้ารู้วิชาทางพระพุทธศาสนาเข้าสนับสนุน ประคับประคองให้เขาดำเนินไปตามคลองธรรมไม่ผิดพลาด ก็ย่อมสามารถยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ทั้งส่วนคดีโลกทั้งส่วนคดีธรรม ให้เจริญแพร่หลายไพศาลยิ่งขึ้นโดยลำดับ ส่งเสริมเขาให้ปรากฏเด่นชัดแก่ตาโลก ด้วยธนสารสมบัติ คุณสมบัติ เกียรติยศ บริวารยศ และประโยชน์ความสุขอันประณีต จนสุดเขตต์แห่งวาสนา คือได้เสวยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ตามควรแก่โอกาสและสมัย ไม่ต้องตีโพยตีพายซัดผู้นั้นผู้นี้ ยิ่งกว่านั้นเขาย่อมเห็นคุณของท่านบิดามารดา ครูอาจารย์ เห็นคุณรัฐบาลผู้ปกครอง และเห็นคุณพระพุทธศาสนาเหลือล้นพ้นประมาณ เพราะ

๑. บิดามารดาได้ให้อวยวะร่างกายอันเป็นเครื่องมือสำคัญ ให้วิชาความรู้ที่ท่านสามารถจะสั่งสอนและอุปการะแก่เขา ให้มีชีวิตร่างกายอวยวะเติบโตมาโดยลำดับ ๆ

๒. ครูอาจารย์สั่งสอนให้เขารู้อักษรศาสตร์และวิชาชีพต่าง ๆ เท่ากับทำดวงตาของเขาให้สว่าง เห็นเหตุการณ์ได้ไกล ช่วยให้รู้จักใช้ร่างกายจิตต์ใจให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น ๆ

๓. รัฐบาลช่วยป้องกันการเบียดเบียนจากคนพาล ให้โอกาส

ศึกษาศิลปวิทยาและประกอบอาชีพตามควรแก่วิสัย ฯ

๔. พระพุทธศาสนา ช่วยปกครองฝึกฝนจิตใจ ให้ฉลาดเฉลียวรู้จักเลือกทางควรดำเนิน และเว้นทางที่มีโทษภัยเสีย ตั้งต้นแต่ให้รู้จักข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์ปัจจุบัน คือให้ถึงพร้อมด้วยความหมั่นในการศึกษาเล่าเรียน และในการประกอบกิจตามหน้าที่ ให้ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์สมบัติ และคุณความดี ให้มีมิตรดีงาม และให้รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ ไม่ให้ฟุ้มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ให้เว้นจากทางเสียหาย อันเป็นเหตุให้ได้มนุษย์สมบัติ และให้ดำเนินในปฏิปทาแห่งสัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ สัทธา ศีล จาคะ ปัญญา อันเป็นทางให้ถึงสวรรค์สมบัติ ตลอดถึงให้ดวงตาอันเป็นทิพย์และดวงตาธรรม ซึ่งสามารถครอบงำตัดรอนแผดเผากิเลสอาสวะให้เสื่อมหาย แก่ผู้ที่ดำเนินตามอริยมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งได้แก่การเห็นชอบ ดำริชอบ พูดชอบ ทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ตั้งสติชอบ ตั้งใจชอบ ทำความสุขกายสบายใจให้สมบูรณ์ ตลอดถึงให้ประสพนิรามิสสุขที่เรียกว่านิพพาน อันเป็นสุขที่ประณีต ยั่งยืนไม่แปรผัน ผู้รู้จึงประพันธ์ข้อความสรรเสริญคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประศาสน์พระพุทธศาสนาไว้ว่า พระองค์เป็นผู้ไกลกิเลส ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้เสด็จไปดี เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้

จำแนกแจกธรรม เป็นบรมนายกผู้นำที่ยอดเยี่ยม เป็นผู้ปลุกให้ตื่น เป็นผู้ตามไฟในที่มืด เป็นผู้หงายของที่คว่ำไว้ เป็นผู้บอกทางแก่ผู้หลงทาง เป็นผู้ชี้ขุมทรัพย์ให้ เป็นผู้ประทานรัตนะคือแก้วสารพัดนึก ผู้ใดรู้สึกตนเป็นคนเชื่อฟัง ตั้งอยู่ในปฏิปทาที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว ด้วยความไม่ประมาท ก็ย่อมแคล้วคลาดจากทุกข์ร้อนภัยพิบัติ ได้ประสพแต่ความสุขสวัสดี ย่อมได้ประโยชน์ชาตินี้ และประโยชน์อันยืดยาวถึงชาติหน้า ตลอดถึงประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ซึ่งได้นามโวหารตามคุณนิมิตรว่า กัลยาณชนคนดีงามบ้าง อริยชนคนประเสริฐบ้าง รัตนบุคคล คนแก้วบ้าง สังฆรัตนะ คือหมู่ผู้มีศีลและทิฏฐิเสมอกันบ้าง ตามควรแก่วิสัยและสมบัติ ฯ

ศาสนาสอนสั่งให้ ประพฤติดี
หนึ่งยุตติธรรมไป่มี เลือกผู้
ประพฤติเพื่อประโยชน์ศรี สุวัสดิ์ทั่ว กันแฮ
สามสิ่งควรรอบรู้ เคารพเรื่อง เจริญคุณ

(จากวชิรญาณ)





ธรรมเจติยา
นุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมเจดีย์

ณ เมรุวัดโพธิสมภรณ์ อุดรธานี

๒ มิถุนายน 2506

คติธรรมที่น่ารู้

พระมหารัชชมังคลาจารย์
วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร

เจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) เจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยภาค สมาชิกสังฆสภา เจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี เป็นพระเถรผู้ใหญ่รูปหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้ชีวิตให้สำเร็จประโยชน์แก่คณะและแก่พระพุทธศาสนาอย่างน่าพอใจ น่าอนุโมทนาสาธุการ ทั้งในด้านอัตตหิตปฏิบัติ และปรหิตปฏิบัติ คือทำคนให้อบอุ่นในพระธรรมวินัยอย่างดี นอกจากนั้นก็ท่านบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการปฏิบัติสมถะวิปัสสนา ซึ่งผลปรากฏเป็นที่เจริญใจของมหาชนพ้นประมาณ

สภาพที่ประมวลกันปรากฏขึ้น ทรงตัวอยู่ เป็นเหตุแห่งผลต่อไป บัญญัติเรียกสิ่งนั้นว่า "ธรรม" ถ้าเป็นเหตุแห่งประโยชน์และความสุข เรียกสิ่งนั้นว่า "กุศลธรรม" ถ้าเป็นเหตุแห่งโทษและทุกข์ภัย ก็เรียกสิ่งนั้นว่า "อกุศลธรรม" คนที่รู้จักเหตุแห่งประโยชน์สุข รู้จักเหตุแห่งโทษและทุกข์ภัย เรียกว่า "ธัมมัญญู ผู้รู้จักเหตุ" ผู้เห็นผลที่ปรากฏทั้งดีและชั่ว ทั้งที่เป็นสุขและที่เป็นทุกข์ว่าเป็นผลเกิดจากอะไรเป็นเหตุ เรียกว่า "อัตถัญญู" ผู้รู้จักผล

คนที่รู้จักเหตุและรู้จักผลนั้น รู้ชั้นเดียวหรือ ๒–๓ ชั้น และรู้แต่ที่หยาบ ๆ ไม่สามารถจะให้ตนพ้นจากบาปกรรมได้ ฝ่ายผู้รู้ลึกซึ้งหลายชั้นหลายเชิง รู้ทั้งรูปธรรมนาม-ธรรมทั้งหยาบและละเอียด ทั้งกุศลธรรมที่เป็นเหตุแห่งสุข และอกุศลธรรมที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ภัย

ทั้งที่เป็นสมมติสัจจะ จริงไปตามกระแสแห่งกรรมกิเลส และที่เป็นปรมัตถสัจจะ จริงอย่างละเอียดยิ่งพ้นสมมติบัญญัติ และรู้ทั้งขตสังธรรม ๆ ที่มีปัจจัยปรุงแต่ง อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง รู้ทั้งโดยศึกษาตามตำหรับตำราที่เรียกว่า "ปริยัติธรรม" เข้าใจความหมายของภาษา เพื่อเห็นลักษณะคุณประโยชน์สุข และรู้ลักษณะของโทษทุกข์แห่งสังขารอย่างไร เมื่อเข้าใจความหลักแล้ว ศึกษาให้รู้ด้วยปฏิบัติ กาย วาจาใจ · ใจ ให้เป็นไปเหมาะสมกับความที่ได้ศึกษา คือ พยายามระวังสังวรกำหนดพิจารณาค้นคว้าฝึกฝนจนให้เห็นผลประจักษ์ที่กายใจของตนว่า ศีลอย่างนี้ ศีลสาระอย่างนี้ อธิศีลอย่างนี้ สมาธิอย่างนี้ สมาธิสาระอย่างนี้ อธิจิตอย่างนี้ ปัญญาอย่างนี้ ปัญญาสาระอย่างนี้ อธิปัญญาอย่างนี้ ศีล สมาธิ ปัญญาแยกกันนั้นหน้าตาอย่างนี้

ศีล สมาธิ ปัญญา สามัคคีเป็นอันเดียวกันอย่างนี้ เป็นโลกิยะหน้าตาอย่างนี้ เป็นโลกุตรหน้าตาอย่างนี้ วิมุติเป็นอย่างนี้ วิมุติสาระเป็นอย่างนี้ สมุจเฉทวิมุติเป็นอย่างนี้ วิมุติญาณทัศนะสาระอย่างนี้ ที่นี่อย่างไร ที่นั่นก็ฉันนั้น เดี๋ยวนี้อย่างไร อดีตหรืออนาคตก็เช่นกัน โลกสามไม่เที่ยงเป็นเหมือนฟองน้ำ เกิดตั้งแล้วก็สลายไป โลกสามไม่มีอะไรจริงเหมือนพยับแดดเห็นยิบ ๆ แต่ไกล เข้าไปใกล้หายหมด สิ่งนั้นเป็นมายาหลอกลวง ให้ผู้ไม่รู้เท่าสัญญาตามเป็นจริง หลงสำคัญว่า สังขารวิบากดีชั่วสุขทุกข์เป็นของจริง แล้วเกิดยินดียินร้ายเป็นเหตุให้ทำกุศลกรรมซึ่งมีผลเป็นสุข และกรรม ซึ่งให้ผลเป็นทุกข์บ้าง อันเป็นความจริงชั้นสมมติสัจจะ จริงชั้นสมมติ จริงชั่วคราว ดังความฝัน ปรากฏชั่วกาลแล้วก็อันตรธานหมด บุคคลเมื่อยังไม่เข้าถึงปรมัตถสัจจะ ความจริงอย่างยิ่ง (คือจริงสภาวะ จริงอริยะสัจจะ จริงสังขตะ จริงนิพพาน) ก็ย่อมจะเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งกรรม หรือเป็นไปตามกระแสแห่งวัฏฏะ คือเสวยสุขอันเป็นผลของกุศลกรรมบ้าง เสวยทุกข์อันเป็นผลของอกุศลกรรมบ้าง ก็ต้องผจญภัยน้อยใหญ่ไปตามวิสัยของสังขารบ้าง เป็นเรื่องยุ่งที่น่าสังเวชยิ่งนัก ผู้รู้ รอบคอบทั่วถึง ทลุปรุโปร่ง ไม่มีอะไรกำบัง เหมือนดังรู้วิธีเล่นกลของนักเล่นกลแล้ว ย่อมไม่ตื่นเต้นตระหนกตกใจ ไม่เพลิดเพลินในการแสดงกลเลย ไม่เห็นการเล่นกล

เป็นของประหลาดน่าพิศวงงงงวยเลย ท่านจึงไม่ติดใจในการเล่นกลฉันใด อารมณ์ทั้งหลายก็ไม่ติดใจท่านผู้รู้ ไม่หุ้มห่อใจท่าน แม้ท่านจะเห็นรู้ใช้สอยเกี่ยวข้องก็สักแต่ว่าเป็นไปตามธรรมดาของสังขาร และหน้าที่ของสัตบุรุษ ดุจน้ำตกในใบบัวถึงจะเกลือกกลั้วก็ไม่ซึมซาบและแยกทางกันไปในที่สุด ผู้รู้จึงไม่ลำบากในเรื่องสังขารมีไม่มีเป็นผู้ที่สุขสงบ ควรเคารพบูชาน่าที่สาธุชนจะพยายามศึกษาปฏิบัติ โดยถือท่านเป็นแบบอย่างเพื่อสร้างชีวิตอนาคตของตนให้รุ่งเรืองเป็นประโยชน์สุขอย่างยอดเยี่ยมต่อไป

ในบุคคลจำนวนที่มีกำลังกายกำลังใจ สติปัญญาอุตสาหะและสามารถ อาจถือเอาประโยชน์สุขดังกล่าวแล้วได้ โดยดำเนินกาย วาจา ใจ ตามทางลัดที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนทรงสร้างไว้แล้ว ด้วยความไม่ประมาท

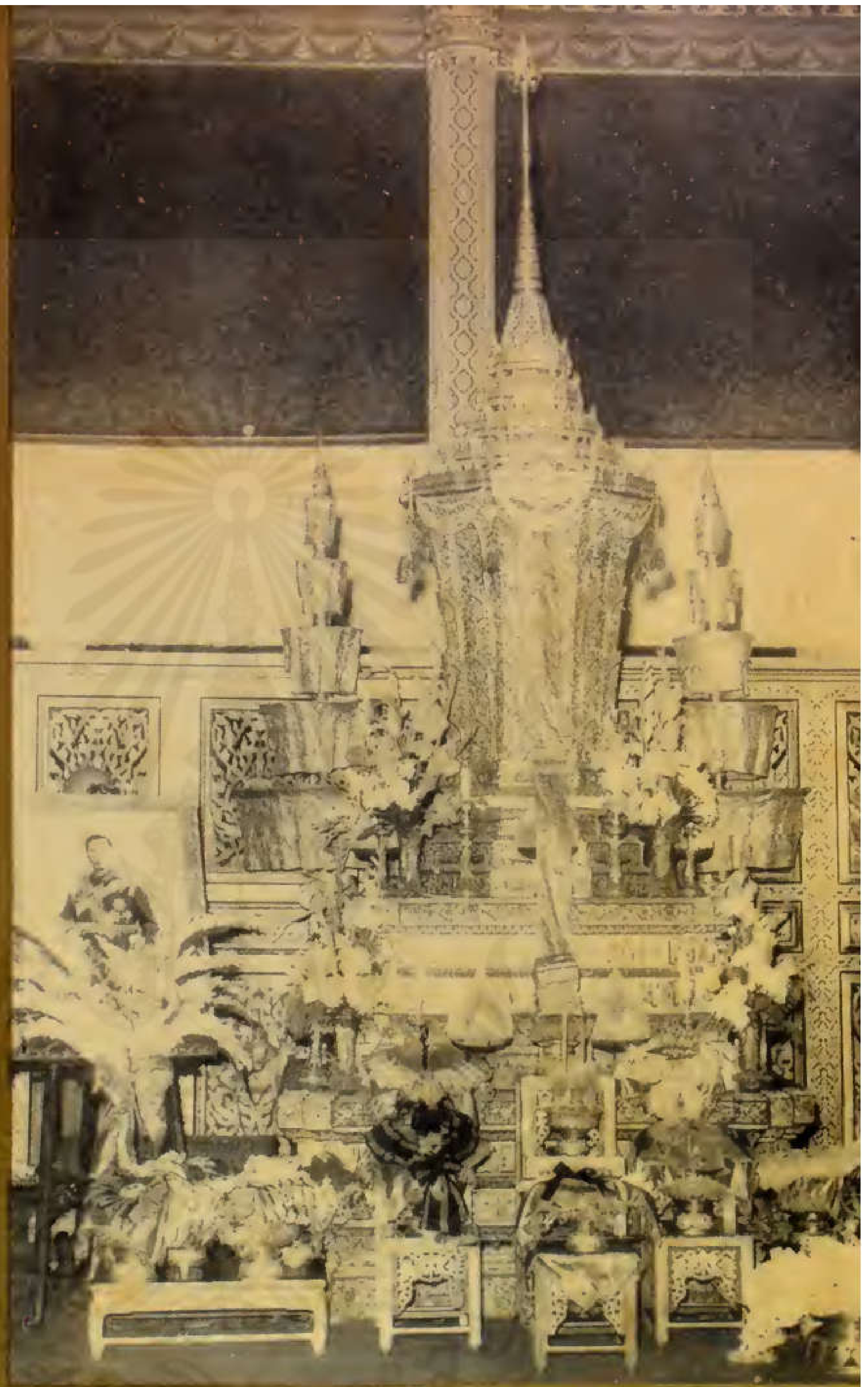
เจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) เจ้าคณะธรรมยุต ผู้ช่วยภาค สาชิกสังฆสภาเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี เป็นพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้ชีวิตให้สำเร็จประโยชน์แก่คณะและแก่พระพุทธศาสนาอย่างน่าพอใจ น่าอนุโมทนาสาธุการทั้งในด้านอัตตหิตปฏิบัติ แลปรหิตปฏิบัติ คือทำตนให้อบอุ่นในพระธรรมวินัยอย่างดี นอกนี้ก็ท่านบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่การสาธารณูปการ และปฏิบัติสมถะวิปัสสนา ซึ่งผลปรากฏเป็นที่เจริญใจของมหาชนพ้นประมาณ

เชื่อว่าบรรดาผู้เคารพนับถือที่ใกล้ชิด คงจะได้ทำประวัติไว้เป็นที่ระลึกส่วนหนึ่งแล้ว ผลงานอันใหญ่หลวงนี้ ไม่ใช่เพราะได้ศึกษาประโยคสูง แต่เพราะตั้งเค้าใจไว้ชอบ ประกอบตนอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เคร่งครัดตามพระธรรมวินัย มีอัธยาศัยไมตรี มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร ประกอบกรณียกิจในหน้าที่ รับภาระการพระพุทธศาสนามานาน ปรากฏว่าเป็นที่ไว้ใจของผู้ใหญ่ และเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์มากมาย ท่านจึงควรได้รับยกย่องว่า เป็นผู้นำที่ควรจะดำเนินตาม ให้สำเร็จประโยชน์ที่น่าภาคภูมิใจ ตลอดถึงญาติ มิตร ศิษย์ บริวารที่รักใคร่นับถือบูชาทั่วกัน

แม้ไม่สามารถบรรลุถึงชั้นสูงสุด ได้เพียงชั้นต่ำ ซึ่งเป็นที่มั่นว่า พ้นจากอบายภูมิแน่นอน ก็น่าภูมิใจไม่น้อย น่าเสียดาย บางท่านที่ได้โอกาศศึกษากว้างขวาง น่าจะทำประโยชน์น้อยใหญ่ให้สำเร็จด้วยดี แต่เพราะตั้งเค้าใจไว้ผิด โดยคิดเห็นว่าคุณสมบัติเหล่านี้เกินวิสัยบ้าง พ้นสมัยบ้าง หรือถ้าอาจประสพพบเห็นคุณที่พิเศษเช่นนั้นได้ ก็ต้องใช้เวลาศึกษาตรากตรำดูแสนเข็ญ เหมือนจะเกินความสามารถของตนที่จะทำได้ เพราะยังอาลัยเพลินในกามารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นเหยื่อล่อใจให้มึนเมา จนผันตลอดวันตลอดคืน แม้ได้โอกาสศึกษามากก็ไม่เข้าใจ ไม่ดูดดื่ม ไม่แช่มชื่นในรสพระธรรม

เมื่อเมากามารมณ์เคลิ้มไม่ตื่น ก็ไม่สามารถจะบำเพ็ญสาระประโยชน์ได้ นอกนั้นก็เป็นคนอาภัพไม่ได้พบตำหรับตำราที่ดี ไม่มีกัลยาณมิตรแนะนำ เหมือนมีตาดี แต่อยู่ในที่มืดไม่มีแสงสว่าง ก็ไม่สามารถเห็นแม้ทางที่ควรเดินหรือไม่ควรเดิน เขาจึงเดินทางผิดทำชีวิตให้เป็นหมัน หรือประสพผลที่ไม่ปรารถนาเสียมาก ความจริงนั้นการทำตนให้มีคุณธรรมไม่ใช่ต้องกรากกรำ ประพฤติปฏิบัติด้วยความลำบากยากเข็ญเสมอไป ดังความคิดเห็นของบางคนผู้อ่อนการศึกษา ทางตรงทางสบายมีอยู่ เหมือนไปทางเรือล่องไปในแม่น้ำ แม้จะเห็นข้างหน้าว่ามีแต่ต้นไม้ ภูเขา ดูเหมือนจะไปไม่ได้ แต่ก็ไม่ใช่แม่น้ำตัน ล่องไปข้างหน้าต้องมีทางไป เพราะน้ำไหลไปออกทะเลได้

ทางปฏิบัติพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้เดินทางสายกลาง ถ้าเราไม่ไปซ้ายจัดคือ อัตตกิลมถานุประโยค ประกอบตนให้ลำบาก หรือขวาจัดก็ไม่ต้องลำบาก หากผู้ใดสดับคติธรรมนี้ถือเป็นกัลยาณมิตร ตั้งเค้าความคิดใหม่ให้ถูกต้องตามคลองธรรม ก็จะได้ความอุ่นใจเอิบอิ่มใจ เบาใจ เพราะมั่นใจว่า ได้เดินไปในทางที่ถูก ซึ่งแน่นอนว่าจะถึงที่มุ่งหมายจะเร็วหรือช้าไม่มีปัญหาที่จะทำให้ร้อนใจ เพราะไปในทางที่ราบรื่น เรียบร้อยปลอดภัย อันเป็นทางที่ท่านผู้ประเสริฐดำเนินแล้ว และทำให้ผู้ดำเนินเป็นผู้ประเสริฐ พ้นข้าศึกศัตรูหมู่มารทั้งปวงล่วงถึงสันติสุขได้ ก็ควรถือว่าเป็นลาภที่ควรอนุโมทนาสาธุการ ขอความดีจงบันดาลให้ได้ประโยชน์สุขเกษมสันต์ทั่วกันเทอญ



สัตตมวารเทศนา

ท่านผู้หญิง วิจิตรา ธนะรัชต์

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อดีตนายกรัฐมนตรี

ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

๑๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

สุขเทศนา

พระมหารัชชมังคลาจารย์ วัดสัมพันธวงศ์

แสดงในงานทักษิณานุปทาน สัตตมวารที่ ๑๑

ฯ พณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อดีตนายกรัฐมนตรี

ณ พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๗

สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล เป็นเจ้าภาพ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อตฺถมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหายา ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน

ปุญฺญํ สุขํ ชีวิตสํขยมฺหิ สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานนฺติ.

บัดนี้จะรับประทานวิสัชนาพระธรรมเทศนา ฉลองศรัทธาประดับปัญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลราศีทักษิณานุปทานกิจ เพื่ออุทิศกัลปนาผลไปให้ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อดีตนายกรัฐมนตรี ในสัตตมวารที่ ๑๑ ซึ่งคณะสำนักงานกองสลากกินแบ่งรัฐบาล พร้อมด้วยผู้เคารพนับถือ มี ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี เป็นประธาน ได้บำเพ็ญโดยแสดงน้ำใจไมตรีเคารพนับถือ แลแสดงกตัญญูกตเวที สนองคุณ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้เคยเป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร แลเป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลมาสมัยหนึ่ง เพราะต่างได้เคยร่วมการงานใกล้ชิดสนิทสนมบ้าง ได้รับอุปการะคุณจากท่านบ้าง ด้วยกุศลเจตนา ปรารถนาจะให้ท่านได้เจริญบุญกุศล แลเสวยสุขสมบัติโดยควรแก่คติวิสัย ในสัมปรายภพนั้น ๆ แลเพื่อเป็นเกียรติแก่ท่าน แม้ในสมัยที่ได้ถึงอสัญกรรมละโลกนี้ไปแล้วตามวิสัยแห่งบัณฑิต ผู้นับถือพระพุทธ-ศาสนา เพราะการบำเพ็ญบุญกุศล จะปรารภตนหรือปรารภผู้อื่น ที่ตนเคารพรักใคร่

นับถือก็ตาม ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติธรรม อันเป็นเหตุที่จะนำความสุขมาให้ ทั้งแก่ตน แลคนที่อุทิศให้โดยอนุโมทนา ดังพระพุทธภาษิตบทหนึ่งในติโรกุฑฑกัณฑ ว่า "อิโต ทินฺนํ เปตานํ อุปกปฺปติ" ทานที่ทายกให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จแก่ผู้ตายไปแล้วทั้งหลาย ดังนี้ ผู้ที่บำเพ็ญก็ไม่ไร้ผล ย่อมบันเทิงใจว่า ได้ทำดี มีความสุข ในการที่ปรารภคุณะความดีของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ย่อมเป็นเหตุเร้าใจให้บำเพ็ญความดี ตามที่ท่านปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์ยิ่งขึ้น ตามควรแก่โอกาสวาสนาบารมี

ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อดีตนายกรัฐมนตรี นั้น ปรากฏเป็นคนสำคัญ สามารถทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ พระศาสนา แลพระมหากษัตริย์มากมาย ดังที่ต่างบรรยายไว้มากแล้วนั้นรวมลงให้สั้นก็ได้แก่บุญบารมี ที่ได้สร้างสมไว้ก่อน แลสร้างสมเพิ่มเติมในปัจจุบัน มุ่งมั่นจะให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชน ช่วยให้เป็นคนมีสมรรถภาพเข้มแข็งเด็ดขาด มีชัยชนะเป็นสมบัติ ด้วยใช้ความขยันหมั่นเพียรพยายามอย่างสูงเป็นคุณธรรมประจำตน สามารถชักชวนรวบรวมบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิแขนงต่าง ๆ ทั้งชั้นผู้ใหญ่ผู้อาวุโสสูง แลปานกลาง ตลอดถึงผู้น้อย ให้มาสามัคคีได้มาก แลเป็นสหายร่วมกันทำความดี มีความสุข ไม่ยุให้รำตำให้รั่ว มีแต่ให้สำเร็จประโยชน์แก่ประเทศชาติ พระศาสนา แลพระมหากษัตริย์ อย่างแพร่หลายไพศาลรวดเร็ว แม้ในระยะเวลาอันสั้นยังไม่ทันถึง ๖ ปี ก็เป็นที่ชื่นชมเป็นอันมาก ท่านเป็นผู้เห็นการณ์ไกล ใส่ใจที่จะแก้ไขส่วนบกพร่องให้บริบูรณ์ ส่งเสริมส่วนที่ดีมีประโยชน์แล้วให้เจริญยิ่งขึ้น ทั้งพยายามริเริ่ม สร้างเสริมสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งยังไม่มีให้มีขึ้น เป็นอันว่า พอใจในสมบัติที่ได้ไว้ แลรู้จักจัดสรรให้เกิดประโยชน์สุขยิ่งขึ้น ตัดรอนเหตุแห่งทุกข์ภัยทั้งปวงให้เบาบางหมดสิ้นไป ต้องด้วยนัยพระพุทธภาษิตที่เชิญมาลิขิตไว้ข้างต้นว่า

อตฺถมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหายา สหายทั้งหลายเมื่อธุระเกิดขึ้นย่อมนำสุขมาให้
ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน ความพอใจในของตามมีตามได้ให้เกิดสุข
ปุญฺญํ สุขํ ชีวิตสํขยมฺหิ บุญให้เกิดสุขแม้ในเวลาสิ้นชีวิต
สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานํ ความละเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง ให้เกิดสุข ดังนี้

จักอรรถาธิบายขยายความแห่งพระพุทธภาษิตนี้ พอเป็นแนวทางแห่งความดำริ เพื่อถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป

ข้อว่า อตฺถมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหายา สหายทั้งหลาย เมื่อธุระเกิดขึ้น ย่อมนำสุขมาให้ ดังนี้ นั้น หมายความว่า ธุระของคนเรานั้นมีมากนัก ทั้งน้อยทั้งใหญ่ ทั้งง่ายทั้งยาก ทั้งเบาทั้งหนัก ทั้งหยาบทั้งละเอียด ต่างโดยเหตุปัจจัย เครื่องอาศัย ความเกี่ยวข้องที่จะต้องทำตามคราวสมัยเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ที่ยืดยาวถึงภายหน้า แลประโยชน์อย่างยิ่ง เมื่อธุระมีมากหลายเช่นนี้ ถ้าทำคนเดียวไม่มีสหายช่วยเหลือ ถึงจะมีความรู้ ความฉลาดกำลังแรงแลกำลังทรัพย์ก็ไม่สดวกไม่สามารถจะทำให้สำเร็จบริบูรณ์ตามที่ควร งานอันใดรู้สึกว่าเป็นหน้าที่ เมื่อเกิดขึ้นยังไม่สำเร็จก็ย่อมรู้สึกว่าเป็นของหนัก ลำบากทั้งกายทั้งใจ เมื่อได้มิตรสหายร่วมใจช่วยกันจัดช่วยกันทำ แบ่งภาระที่หนักให้เป็นเบา ให้งานการมากสำเร็จตามต้องการจึงเป็นความสุขสำราญที่น่าปรารถนา ผู้มีปัญญาจึงพยายามสร้างอัธยาศัยไมตรีให้สามารถคบคนดีไว้เป็นสหาย โดยอุบายที่ชอบแลเป็นที่ตั้งแห่งความสุข

ข้อว่า ตุฏฺฐี สุขายา อิตรีตเรน ความพอใจด้วยของตามมีตามได้ให้เกิดสุข ดังนี้ นั้นมีวรรณนาว่า สรรพสิ่งมีประการต่าง ๆ ที่บุคคลเกี่ยวข้องและต้องใช้สรอย พึ่งพิงเป็นเครื่องอุปโภค บริโภค มีมากมายหลายขนาดหลายชนิด ทั้งมีค่าน้อยและมีค่ามากยากที่จะคำนวณ แต่ประมวลให้สั้นก็เป็น ๒ ประเภทคือ ทรัพย์ชนิดที่มีวิญญาณครองและ ที่หาวิญญาณครองไม่ได้ หรือต่างโดยเป็นปัจจัยเครื่องอาศัย ได้แก่ผ้านุ่งห่มอาหาร ที่อยู่อาศัย แลยาแก้ไข้ และสิ่งที่อุปกรณ์แก่ความสำราญ ซึ่งนอกจากที่จำเป็นแท้ แม้มีแก่บุคคลอย่างบริบูรณ์แล้ว แต่ถ้าเขาไม่รู้จักพอใจ ไม่รู้จักยินดีในของนั้น ไม่รู้จักใช้ของนั้นเกื้อกูลความสุข ขจัดทุกข์ภัย ไม่รู้จักบุรณะพัฒนาตกแต่งมัวแต่ปรารถนาอย่างอื่น สิ่งอื่นต่อไปไม่หยุดหย่อน ของที่มีแล้วไม่ถูกใจเป็นเหมือนไม่มีเช่นนี้ ความปรีดาปราโมทย์ก็ไม่เกิดจากของนั้น ไม่ได้ความสุขสำราญจากของที่มีฝ่ายผู้ที่มีความสันโดษ พอใจในของที่มีที่ได้ รู้จักปรับปรุงใช้สรอยของที่ตนมีตนได้ โดยทางที่ชอบ ประกอบกับรู้จักใช้ให้เหมาะแก่กาล การใช้จ่ายนั้น ก็จะสำเร็จประโยชน์

แก่ตน แลคนที่เกี่ยวข้อง ทำให้ได้รับความสุขสำราญ เพราะของที่มีอยู่ ดีกว่าผู้ทยาน อยากได้นอกลู่นอกทาง ความพอใจในของที่ตนมีตนได้ ความเต็มประสงค์จึงให้เกิดสุขที่น่าปรารถนาประการหนึ่ง ดังนี้

ข้อ ๓ ที่ว่า ปุญฺญํ สุขํ ชีวิตสํขยมฺหิ บุญให้เกิดความสุขในเวลาสิ้นชีวิต ดังนี้ มีอธิบายว่า บุญที่แปลว่าเป็นเครื่องชำระสันดานให้สะอาดปราศจากมลทิน คือ โลภ โกรธ หลง ริษยา เย่าเล่ห์ เป็นต้น ได้แก่กุศลกรรมคือ กิจการที่ทำด้วยความฉลาดโดยประการต่าง ๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนแลคนเหล่าอื่น ไม่ใช่เพื่อทุกข์แก่ตนแลแก่คนอื่นสัตว์อื่น เช่นการบริจาคทาน เอื้อเฟื้อเจือจานบันเทาทุกขภัยต่าง ๆ ด้วยเมตตากรุณาก็ดี รักษาศีล ประพฤติกายวาจาเรียบร้อย เหมาะแก่สังคมเป็นที่น่าชื่นชมน่าคบหาก็ดี การเจริญภาวนา โดยทำใจให้สงบด้วยระลึกกำหนดอารมณ์ที่ชอบ เพ่งพิศให้จิตสงบจากความใคร่ ในกามคุณ จากความพยาบาทปองร้าย จากง่วงเหงาหดหู่ จากฟุ้งสร้านรำคาญ แลเคลือบแคลงสงสัย ที่เรียกว่าสมถภาวนาก็ดี การกำหนดรู้แยกนามรูป เช่น ได้พิจารณาเห็นลักษณะของขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างว่า มีลักษณาการไม่เที่ยงแท้แน่นอน แปรปรวนไปไม่หยุดหย่อน ทนอยู่ไม่ได้ ย่อมสลายแตกทำลายไปในที่สุด ให้จิตเบื่อหน่ายคลายความกำหนัดยินดี ยึดถือด้วยตัณหามานะทิฏฐิเสียได้ ก็จะทำใจให้ปลอดโปร่งไม่อึดอัดไม่ขัดข้อง มีใจผ่องใส ไพเราะเห็นแต่กรรมดีของตน ไม่ต้องเสียใจ เพราะประจวบหรือจำจาก เพราะรู้เท่าทัน ไม่หวั่นหวาดในที่ไหน ๆ มีแต่ความสุขใจ แม้ในเวลาเป็นที่สิ้นชีวิตเพราะจิตสอาด แม้ยังไม่ถึงอมตธรรมก็มีสุคติเป็นที่ไป ต่างจากทรัพย์สมบัติ บริษัท บริวารอื่นที่โลกสมมติว่าดีเลิศ สามารถอุปการะให้เกิดความสุขในเวลามีชีวิตอยู่ แต่ครั้นภัยคือมรณะมาถึงแล้วก็หาช่วยให้เกิดสุขได้ไม่ กลับจะเป็นภัยพลอยย่ำยีให้ห่วงใยอาลัยทุกข์ร้อนในเวลาเจ็บไข้หนัก แลในเวลาจะตายซึ่งจะต้องจากไปอีกด้วย ฉนั้นกุศลกรรมหรือบุญกรรม จึงเป็นสภาพให้เกิดสุขในเวลาสิ้นชีวิตยิ่งกว่าสิ่งสมบัติทั้งปวง

ในข้อ ๔ ที่ว่า สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานํ ความละเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงได้ ให้เกิดสุขนั้นควรเข้าใจว่า ความทุกข์ที่มีแก่คนแก่สัตว์ ทั้งทางกาย ทางใจโดยประการต่าง ๆ ซึ่งใคร ๆ ไม่ปรารถนา แม้ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ด้วยอาการบางอย่าง แต่มีทางที่จะละเสียได้ ด้วยกำหนดรู้เท่าทันต่อเหตุที่จะให้เกิดทุกข์นั้น เช่นทุกข์เพราะทำงานไม่สำเร็จ แต่สามารถล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ดังพระพุทธภาษิตว่า "วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ" คนย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ทุกข์เกิดเพราะความดิ้นรนทะเยอทะยานอยากได้ อยากมี อยากพ้น โดยปราศจากแยบคาย อันจะก่อให้เกิดความยุ่งยากเหล่านี้ ก็ต้องใช้สติปัญญา พิจารณาโดยแยบคาย ควบคุมจิตใจอย่าให้ทุรนทุรายดิ้นรนถึงต้องเสียความดีที่มีอยู่ เพราะเหตุภายนอกหรือเพราะเหตุภายในก็ตาม เมื่อพยายามกำจัดเหตุแห่งทุกข์ด้วยความระวังสังวร พร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็สามารถจะยับยั้งทุกข์ให้หมดไป แลได้ความสุข เพราะละเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง ดังบรรยายมาด้วยประการฉะนี้

กุศลจริยาสัมมาปฏิบัติ อันคณะสำนักงานกองสลาก พร้อมด้วยผู้เคารพนับถือมี ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี เป็นประธาน ได้บำเพ็ญอุทิศด้วยเจตนาดีนี้ ขอจงสำเร็จประโยชน์สุขแก่ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ สมประสงค์ที่จำนงหมาย กับทั้งกุศลนั้น ๆ จงบันดาลให้เกิดสุขสวัสดิ์ แก่ผู้มีกุศลเจตนาบำเพ็ญโดยทั่วกัน รับประทานวิสัชนาธรรมเทศนา สมควรแก่เวลา ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จะได้สวดธรรมบรรยายโดยสรภัญญวิธี เพื่อเพิ่มพูลกุศลบุญราศี ในลำดับต่อไป ณ กาลบัดนี้

ขอเจริญพร

รวมรวมจากหนังสือหลายเล่ม

โดย

พระมหาสำรวย นาควโร

วัดสัมพันธวงศ์

เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ

๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๓